

JÁNOSI CSONGOR – CORNELIU PINTILESCU

A VASFÜGGÖNY ÁTJÁRHATÓSÁGA, A HELSINKI PLATFORM ÉS A ROMÁNIAI DISSZIDENCIA*

DOINA CORNEA ÉS CS. GYIMESI ÉVA A MAGÁNYOS TILTAKOZÁS ÉS A SZOLIDARITÁSI HÁLÓZATOK KÖZÖTT

1988. november 1-jén a kolozsvári házsongárdi temetőben találkozóra került sor a Ceaușescu romániai politikájával szemben legkritikusabb hangadók, Doina Cornea¹ és Cs. Gyimesi Éva² között, hogy megvitassák a tiltakozó akcióikban való esetleges együttműködést. A „Halottak napja” olyan ürügyet kínált a házsongárdi látogatásra, ami elaltathatta a Securitate éberségét. A nyelvész Cs. Gyimesi a Ceaușescu-korszak utolsó éveiben közel került ahhoz, aki a nyolcvanas évek közepétől a romániai disszidencia emblematis alakjává vált. Cs. Gyimesi egyetemi éveiből ismerte Corneát amikor a kolozsvári

* Ez a tanulmány a Horizon 2020 Program Európai Unió finanszírozású *Cultural Opposition. Understanding the Cultural Heritage of Dissent in the Former Socialist Countries* című 2016–2020 közötti COURAGE-projekt hozadéka. További részletekért L.: COURAGE Registry, s. v. „Doina Cornea Private Collection”, írta Corneliu PINTILESCU és Cristina PETRESCU, 2018, <<http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n122650>>, doi: 10.24389/122650; COURAGE Registry, s.v. „Doina Cornea Ad-hoc Collection at CNSAS”, írta Corneliu PINTILESCU és Cristina PETRESCU, 2018, <<http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n8306>>, doi: 10.24389/8306 (letöltve: 2023. 07. 24); COURAGE Registry, s.v. „Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár Cs. Gyimesi Éva Gyűjteménye”, írta JÁNOSI Csongor, 2018, <<http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n25187?hu>>, doi: 10.24389/25187; COURAGE Registry, s.v. „Cs. Gyimesi Éva ad-hoc gyűjtemény a CNSAS-ban”, írta JÁNOSI Csongor, 2018, <<http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n45705?hu>>, doi: 10.24389/45705 (letöltve: 2023. 07. 24.).

¹ Doina Cornea (1929–2018), román–francia szakos egyetemi tanárnő, publicista, disszidens. 1948 és 1952 között franciául és olaszul tanult a kolozsvári egyetemen, majd 1958-tól egyetemi asszisztensként működött a felsőoktatási intézmény francia irodalom tanszékén. „Diana” fedőnevű megfigyelési iratanyaga a legnagyobb volumenű román titkosszolgálati dossziésorozatok közé tartozik. L.: Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Bizottság Levéltára, a továbbiakban ACNSAS), fond Informativ (a továbbiakban Megfigyelési-adatgyűjtő fond), I 000666, 1–20. kötet (az iratcsomók gyakori „A” verziója miatt, összesen 30 kötet).

² Cs. Gyimesi Éva (1945–2011), magyar nyelvész, irodalomtörténész, egyetemi tanár, az erdélyi magyar kisebbség jogainak elkötelezett védelmezője. A „Piroska” és „Elena” megfigyelési fedőnéven végigvezetett titkosszolgálati aktáiról L.: ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, 017980. sz. d., 1–6. kötet.

Babeş-Bolyai Tudományegyetem Bölcsész tudományi Kara magyar nyelv- és irodalomtudományi szakának francia nyelv szemináriumán a hallgatója volt. Később mindketten ugyanazon a karon dolgoztak 1983 júniusáig, amikor Cornea egyetemi munkaszerződését felbontották.³ A régi kolozsvári temetőben megszervezett találkozó a szolidaritás ritka pillanatainak egyike, azokból az ellenzéki kezdeményezésekből, melyek a késői szocialista Romániában tapasztalható másként gondolkozás sajátosságait és korlátait tükrözik. Amint arról a tanulmány második részében beszámolunk, bár a Cs. Gyimesi által kezdeményezett együttműködési kísérlet kudarcot vallott, ez a történet azért releváns, mert a romániai disszidencia jelenségének számos jellemzőjét szemlélteti.

A két kolozsvári disszidens közeledése egy olyan szolidaritási akciósozrotat része, amelyre a téma történetírása elszigetelt jelenségként tekint.⁴ Eltérően az olyan országokkal, mint Lengyelország vagy Csehszlovákia, amelyekben az 1970-es és 1980-as években kiterjedt összefogási mozgalmakra került sor olyan kezdeményezések körül, mint a Charta 77, a KOR⁵ vagy a Szolidaritás, az ekkori romániai disszidencia általában véve nélkülözötte a világosan meghatározott programmal rendelkező kollektív szembenállás ilyen összetett formáit. Másrészt, bár a nagyobb asszociatív akciók összeragadására tett kísérletek kudarcot vallottak, ez nem jelenti azt, hogy a romániai disszidencia néhány alakja egyedül cselekedett volna. A legfontosabb kezdeményezések a Ceauşescu-rendszer által teremtett nehéz körülmények között⁶ is olyan hálózatokra épültek, amelyek különböző módon támogatták tiltakozó tevékenységüket.

³ CORNEA, Doina: *Jurnal. Ultimele caiete*, Fundația Academia Civică, București, 2009, 176–177. p.

⁴ L.: SHAFIR, Michael: *Romania. Politics, Economics and Society. Political Stagnation and Simulated Change*, Frances Pinter, London, 1985; DELETANT, Dennis: *Ceauşescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965–1989*, Editura Humanitas, București, 1998, 246–249. p.; PETRESCU, Cristina: *From Robin Hood to Don Quixote. Resistance and Dissent in Communist Romania*, Editura Enciclopedică, București, 2013, 276. p.

⁵ A KOR, a *Komitet Obrony Robotników* (Munkásvédelmi Bizottság) rövidítése. A Jacek Kuroń és Antoni Macierewicz kezdeményezésére 1976 szeptemberében létrehozott lengyel egyesületi struktúra, azzal a céllal jött létre, hogy segítséget nyújtson az 1976 júniusi tiltakozások után letartóztatottak számára. A kezdeményezés közelebb hozta az értelmiségieket a munkásokhoz, és a jövőbeli Szolidaritás mozgalom alapját képezte. L.: FALK, J. Barbara: *The Dilemmas of Dissidence in East-Central Europe. Citizen Intellectuals and Philosopher Kings*, CEU Press, Budapest, 2003, 35–37. p.

⁶ Ezek a körülmények nehezebbek voltak a romániai másként gondolkodók számára, mint Magyarországon, ahol a „gulyáskommunizmus” szélesebb mozgásszabadságot tett lehetővé az ellenzéki vagy nonkonformista körök számára, de nem mondhatjuk, hogy alapvetően különböztek volna például a hetvenes évek végi Csehszlovákiától. A témában L.: VALUCH Tibor: *Hétköznapi élet Kádár János korában*, Corvina, Budapest, 2012; KOPÁTSY Sándor: *Kádár és kora*, CET Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 2005.

Az 1988 novemberi találkozó után Cs. Gyimesi elküldte a magyarországi Kossuth Rádióknak a *Fohász a Házsongárdban* című írását.⁷ Ez a médián keresztüli kommunikáció 1989-ben levélváltáson keresztül folytatódott, amelyet a tanulmány egy másik részében szintén részletesen tárgyalunk. A kettőjük közötti párbeszéd, amely a közvetlen megbeszélésektől a tömegmédián keresztüli eszmecsereig terjedt, az 1970-es évek végétől kezdődően a romániai disszidens jelenség egy másik jellemzőjét hangsúlyozza. Az intenzív megfigyelés és az ellenzéki kezdeményezésekre reagáló elnyomó intézmények azonnali fellépése közepette, a Romániában nagy hatást kiváltó határon túli médiacsatornáknak, úgymint a Szabad Európa Rádió (a továbbiakban SZER), az Amerika Hangja vagy a Kossuth Rádió, kulcsszerepet játszottak az ellenvélemény érvényre juttatásában, de azoknak a védelmében is, akiknek volt bátorságuk ilyen cselekedetekhez. Nemkülönben, a nyolcvanas évek Romániájában, a szamizdatok és tamizdatok kedvező terjesztési feltételeinek hiánya miatt, a SZER fontos szerepet játszott a romániai disszidensek üzeneteinek polgártársaikhoz való eljuttatásában.⁸ Bár a nyugati rádiók a keleti blokk más országaiban is ellátták ezt a funkciót, a romániai körülmények és a SZER magas hallgatottsága a helyi disszidencia egyes alakjainak megjelenítésekor nagyobb jelentőséggel bírt, mint a szocialista tábor többi országában.⁹

A Ceaușescu-korszak disszidenciájának másik sajátos eleme az volt, hogy a romániai román és magyar etnikumú ellenzékiek a Helsinki Záróokmány elvei által ihletett platformon igyekeztek közeledést elérni. Számos másként gondolkodó, például Gabriel Andreescu¹⁰ vagy Dorin Tudoran¹¹ szolidaritását fejezte ki a romániai kisebbségi jogok megsértése ellen tiltakozó magyarok

⁷ Az ima szövegét a rendszerváltás után publikálták. L.: Cs. GYÍMESI ÉVA: *Honvágy a hazában. Cikkek, tanulmányok, esszék*, Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest, 1993, 149–151. p.

⁸ A SZER szerepének részletes elemzéséről L.: PETRESCU: *i. m.*, 277. p. A szamizdat és tamizdat jelenségeinek elemzéséhez L.: KIND-KOVÁCS, Friederike – LABOV, Jessie (szerk.): *Samizdat, Tamizdat and Beyond. Transnational Media During and After Socialism*, Berghahn Books, New York, 2013.

⁹ Interjú Michael Shafirral. Az interjút Corneliu Pintilescu készítette 2016. augusztus 28-án, és a COURAGE Registry Oral History Collection tulajdonában áll. A SZER közönségét az 1980-as évek második felében a hallgatóság több mint 60%-ára becsülték. Lásd a budapesti Vera és Donald Blinken Nyílt Társadalom Archívum (Blinken OSA Archívum) dokumentumait, amelyek a korszak SZER-becsléseit tartalmazzák: HU OSA 300-6-2, 7. sz. doboz, „East Europe Area and Opinion Research, March 1986 – November 1988”.

¹⁰ Gabriel Andreescu (1952–), román disszidens, emberi jogi aktivista, egyetemi tanár. Munkásságából L.: ANDREESCU, Gabriel – BERINDEI, Mihnea: *Ultimul deceniu comunist. Scriitori către Radio Europa Liberă, 2 volume*, Polirom, Iași-București, 2010–2014.

¹¹ Dorin Tudoran (1945–), román esszéíró, költő, újságíró, disszidens. Munkásságából L.: TUDORAN, Dorin: *De bună voie, autobiografia mea*, előszó Dorin TUDORAN, utószó Florin Daniel DINCĂ, Editura Amphion, Bacău, 2020.

tetteivel.¹² E tendenciák ellenére, Cs. Gyimesi Éva és Doina Cornea sikertelen együttműködési kísérlete rávilágít a két ellenzéki közeg közeledésének határaitra.

Miért éppen Doina Cornea és Cs. Gyimesi Éva? Egyrészt e két disszidens tetteikkel a legbefolyásosabb és leglátványosabb ellenzékiek közé tartoztak, akik koherensen és programszerűen vitatták a Ceaușescu-rendszert és politikáit. Másrészt a két eset feltárja a Vasfüggönyön túlmutató globális jelenségek sorozata és a Ceaușescu-rendszer ellen helyi szinten indított kezdeményezések hatását és kölcsönhatását. Ahogyan Sebastian Conrad rámutatott, pontosan a mikroszinten kutatók azok, akik globális nagyságrendű jelenségeket vizsgálva könnyebben azonosíthatják ezeknek a nagyszabású áramlásoknak a hatását helyi, regionális vagy nemzeti szinten.¹³ Ezek a globális jelenségek nemcsak felszíni folyamatokként működnek, párhuzamosan a közösségek mindennapi életével, hanem összefonódnak és a társadalmak reakcióiból táplálkoznak különböző szinteken. Ebből a szempontból úgy gondoljuk, hogy egy jelenség mikrotörténeti léptékű elemzése, a globális tényezők vagy folyamatok lokális szintű működésének megértéséért, széles földrajzi skálán nehezen megfigyelhető vagy érthető szempontok feltárásához vezethet. Nemcsak a globális történelem, hanem a transznacionális történelem által ihletett perspektívák is, amelyek arra összpontosítanak, hogy kapcsolatok és kölcsönös függőségek sorozata hogyan működik nemcsak a nemzeti határokon, hanem a Vasfüggönyön is átnyúlva, olyan megközelítést tudnak kialakítani, amely képes jobban megértetni a kelet-európai disszidenciát.

A tanulmány nem utolsósorban azon az előfeltevésen is alapul, hogy a disszidens tevékenység, valamint a Ceaușescu-rendszer 1980-as évekbeli legitímációs válsága jobban megérthető, ha a hetvenes-nyolcvanas évek globális folyamatainak tágabb kontextusába helyezzük őket. A keleti blokkról szóló közelmúltbeli tudományos hozzájárulások rávilágítottak a szocialista tábor országainak a globalizáció folyamatába való integrációjának, illetve a pénzügyi, technológiai vagy kulturális javak globális áramlásába való integrációból eredő kölcsönös függőségek hatásának alábecsülésére.¹⁴ Ebből a szempontból Péteri György perspektívájához csatlakozunk, aki metaforikusan azt állítja, hogy a hatvanas-hetvenes évektől „nejlonfüggönyről” beszélhetünk.¹⁵ Bár a két disszidens esetében releváns lehetne a gender-kutatás perspektí-

¹² Petrescu: *i m.*, 189. p.

¹³ CONRAD, Sebastian: *What Is Global History?* Princeton University Press, Princeton – Oxford, 2016, 12. p.

¹⁴ L.: MARK, James – KALINOVSKY, M. Artemy – MARUNG, Steffi (szerk.): *Alternative Globalizations. Eastern Europe and the Postcolonial World*, Indiana University Press, Bloomington, 2020.

¹⁵ PÉTERI, György: Nylon Curtain – Transnational and Transsystemic Tendencies in the Cultural Life of State-Socialist Russia and East-Central Europe, *Slavonica* 10, 2/2004, 113–123. p.

vájából való megközelítés is, kezdeményezésünk célja az, hogy megértsük a másként gondolkozás megjelenését és strukturálódását a késő szocialista Romániában, mint olyan jelenséget, amelyben a globális áramlások összefonódnak a keleti blokk átalakulásaival, valamint a sajátos nemzeti vagy helyi szintű folyamatokkal. A több típusú, szerteágazó forrásokból – Szabad Európa Rádió jelentéseiből, feljegyzésekből és naplókból, a Securitate anyagaiból, a bel- és külföldi sajtócikkekből, a Helsinki platform által kiadott iratokból – kiindulva, a tanulmány olyan kérdésekre kíván választ adni, mint például: Milyen módon érintette Cs. Gyimesi Éva és Doina Cornea kezdeményezését a globális és a Vasfüggönyön túlról ható jelenségek sora? Milyen szerepe volt a nyugati emberi jogi diskurzus kelet-európai elterjedésének a két disszidens napirendjén? Hogyan épültek be ezek a fogalmak a nemzeti vagy regionális sajátosságok által meghatározott ideológiai napirendekbe és stratégiákba? Milyen hatással voltak a Románián kívüli tömegtájékoztatási csatornák az itt vizsgált két ügy ellenzéki tevékenységére? Milyen szerepe volt a tevékenységüket támogató helyi és transznacionális hálózatoknak a disszidens kezdeményezések tárházában? Mi derül ki Cs. Gyimesi Éva és Doina Cornea közeledésének határaiból? Milyen stratégiákat alkalmaztak a hatóságok a két esetben és milyen eredménnyel?

A Helsinki Záróokmány hatása a keleti blokkra: globális trendek és kelet-nyugati kölcsönös függőségek

Az enyhülés időszaka hozta meg a keleti blokk első nyitását a kapitalista társadalmak előtt, ami többek között a Vasfüggönyt átlépők számának bátortalan növekedésében kapott kifejezést.¹⁶ A keleti blokk integrálása a nemzetközi utazások számával is kifejezett tömegturizmus globális trendjébe az 1960-as évek második felében ment végbe, tovább fokozódva az 1970-es években. A keleti blokk államainak saját állampolgáraikhoz fűződő kapcsolata miatt az áramlás aránytalan volt, miután sokkal több nyugati utazott keletre, mint fordítva. Romániában például a külföldi turisták száma az 1965-ös 676 ezerről 1972-re 2,9 millió fölé emelkedett.¹⁷ A bukaresti hatóságok azzal a szándékkal, hogy nyugati valutában szerezzenek összegeket technológia vásárlására vagy külföldi hitelek visszafizetésére, különleges erőfeszítéseket tettek a nyugati turisták bevonásáért. 1968-ban a több mint 300 ezer külföldi turista közül,

¹⁶ ȘTEFAN, Oana Adelina: Between Limits, Lures and Excitement. Socialist Romanian Holidays Abroad during the 1960s–80s, In: BURRELL, Kathy – HÖRSCHELMANN, Kathrin (eds.): *Mobilities in Socialist and Post-Socialist States. Societies on the Move*, Palgrave Macmillan, Basingstoke–New York, NY, 2014, 87–88. p.

¹⁷ GAVRILESCU, Constantin: Turismul internațional – activitate economică de mare eficiență, In: BARBU, Gheorghe (ed.): *Turismul – Ramură a economiei naționale*, Editura pentru Turism, București, 1973, 65. p.

akik a Fekete-tenger partján fekvő román üdülőhelyeken nyaraltak, mintegy 200 ezer nyugati országból érkezett.¹⁸ Természetesen az ellenkező irányba, Nyugat felé tartó áramlás sokkal kisebb volt, a román állampolgárok számára megadott kiutazási vízumok pedig olyan kiváltságnak számítottak, amelyhez főleg az adminisztratív, műszaki vagy kulturális elit tagjai férhettek hozzá. Az emberek és az információk mozgásának korlátozása sem tudta megállítani a keleti blokk lakosságának kitettségét a nyugati fogyasztói társadalomban elérhető értékek, életmód és termékek előtt. Az új normák, amelyekről a szocialista társadalmak elítje és a munkásosztály is álmodott, nyomást gyakorolt a szocialista tábor politikai vezetőire, hogy fokozzák a nyugati államokkal folytatott cserekapcsolatokat és elérjék bizonyos technológiák átadását, melyekkel lehetővé teheték a nyugatihoz hasonló áruk meglétét a kelet-európai társadalmakban is. A Nyugat-Kelet technológiatranszfer és a fogyasztási cikkek gyártó szektorok növekedése része volt a keleti blokk 1960-as és 1970-es éveiben uralkodó politikai irányzatnak, amely a szocialista tábor rendszerei új legitimitációjának kiépítését a nyugati fogyasztói társadalom csökkentett léptékű utánzásával kívánta elérni.¹⁹

A keleti blokk integrációja a globalizációs folyamatba kevésbé kutatott szempont a két blokk 1970-es és 1980-as évekbeli kapcsolatainak megértésében, de a szocialista országok Európán kívüli fejlődő országokkal való egyre erősödő kapcsolataihoz képest is. A szocialista tábor integrálódása a globális tőke-, áru- és technológiaáramlásokba az említett két évtized során az 1970-es években felerősödött, és több szinten is visszaverődést váltott ki.²⁰ A keleti blokk országainak kormányai egyrészt az elavult technológiák miatt stagnáló ágazatok felélesztésével akarták fokozni a technológiai transfereket saját gazdaságuk modernizálásáért. Másrészt gazdasági szempontból a technológiatranszferek és a piacok fokozatos megnyitása bizonyos nyugatról érkező termékek tekintetében oda vezetett, hogy a keleti blokk államai az 1970-es és 1980-as években devizahiteleket halmoztak fel. Amint arra Cornel Ban rámutatott, ezek a kölcsönök tették lehetővé a szocialista gazdaságoknak a nyugati tőketranszferektől való függőségét. A keleti blokk kormányainak, köztük Romániának is a tervei között szerepelt, hogy ezekből a hitelekből kiindulva fejlesszék gazdasági ágazataikat, majd a várt gazdasági előrelépést felhasználva visszatérítsék adósságaikat. A keleti blokk országainak iparágait

¹⁸ PLEȘA, Liviu: Contraspionajul în prima parte a regimului Ceaușescu (anii '60-'70). Organizare, atribuții și metode de acțiune, *Caietele CNSAS*, 2/2009, 52. p.

¹⁹ L.: BAN, Cornel: Sovereign Debt, Austerity, and Regime Change. The Case of Nicolae Ceausescu's Romania, *East European Politics and Societies*, Vol. 26, Issue 4, November 2012, 743–776. p., 746. p.

²⁰ L.: KOTKIN, Stephen: The Kiss of Debt. The East Bloc Goes Borrowing, In: FERGUSON, Niall – MAIER, S. Charles – MANELA, Erez – SARGENT, S. Daniel (eds.): *The Shock of the Global. The 1970s in Perspective*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2010, 80–93. p.

azonban nem úgy tervezték, hogy felvegyék a versenyt a kapitalista országok iparával. Az irányítási modell és a gazdasági rendszer miatt, már a kezdetektől fogva nagy hátránnyal indultak a nyugati iparágakhoz képest. Ezért a kelet-európai kormányok azon tervei, hogy termékek exportjával fizessék vissza adósságaikat, irreálisnak bizonyultak. Az 1970-es évek végi energiaválság csak felerősítette egyes, rendkívül energiaigényes iparágakkal rendelkező gazdaságok problémáit, az Egyesült Államok döntése a dollárban nyújtott kölcsönök kamatjának emeléséről pedig adósságválsághoz vezetett a fejlődő országokban. Romániában például az ország külső adóssága az 1976-os 0,5 milliárd dollárról 1981-re 10,4 milliárd dollárra nőtt, és a kormánynak 1982-ben a nyugati valutában kifejezett exportértékének mintegy 80%-át a külföldi adósság költségeinek finanszírozására kellett elkülönítenie.²¹ Így a kapitalista világból származó tőkétől és technológiai áramlásoktól való függés befolyást biztosított a nyugati kormányok számára a szocialista tábor országaihoz fűződő viszonyukban. A kelet-európai rendszerek reakciója az alkalmi kényszerítésekre ugyanakkor eltérőnek bizonyult.

A Helsinki Záróokmánnyal és a keleti blokkra gyakorolt hatásáról a hidegháborús történetírás sokat foglalkozik. A munkák többsége kiemeli a keleti blokk 1970-es és 1980-as évekbeli fejlődésére gyakorolt mélyreható hatását, valamint a hidegháború befejezésében betöltött szerepét.²² A finn fővárosban elért megállapodások következményeit csak a szocialista tábornak a globális gazdasági és információs körforgásba való integrálódási folyamatának tágabb keretei között lehet teljesen megérteni. A Záróokmány rendelkezései egyszerre voltak ezeknek a (már az 1960-as években kezdődő) tendenciáknak a következményei és a hetvenes évek második felében azokat felerősítő tényezők. Akárcsak a nyugati hitelek leszerződésekor, az 1960-1970-es években a keleti blokk döntéshozói nem látták előre, hogy ezeknek az eseményeknek a saját társadalmukra és politikai rendszerükre milyen jövőbeli következményei lesznek. Mi több, az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) 1975. július 30. és augusztus 1. közötti zárószakaszában megszületett dokumentum aláírását a hivatalos szovjet sajtó a moszkvai diplomácia sikeréként ismertette.²³ Ugyanakkor az USA nevében aláíró Gerald Ford elnököt odahaza hevesen bírálták a kelet-európai származású amerikai állampolgárok, és nemcsak azért, mert a Szovjetunióknak engedett volna, elismerve a második világháború után „fennálló állapotot”. Valóban, a szovjetek kezdeményezték a tárgyalásokat, de a lépés meghozatalában számos gazdasági és

²¹ BAN: *Sovereign Debt...*, 758. p.

²² THOMAS, C. Daniel: *The Helsinki Effect. International Norms, Human Rights, and the Demise of Communism*, Princeton University Press, Princeton, 2001, 258. p.

²³ A témában L.: PUJA Frigyes: Az európai biztonsági és együttműködési értekezlet után, *Külpolitika – A magyar Külügyi Intézet elméleti-politikai folyóirata*, 2. évf., 1975/4. szám, 3–18. p.

politikai tényező szerepet játszott. Moszkva érdekelt volt abban, hogy Nyugaton elismerjék a kialakult kelet-európai geopolitikai *status quo*-t, és különösen a második világháború végét követő területi előnyöket. Emellett mind a szovjet kormány, mind a Varsói Szerződés államainak többi kormánya a *know-how* átadásának fokozásával kívánt kilábalni a Nyugat és Kelet közötti technológiai szakadékból. A keleti blokk országai ekkorra már számos lépést tettek, e tekintetben Románia úttörő volt a kereskedelmi cserekapcsolatok és a technológia nyugatról történő behozatalának fokozásával az 1960-as években. Ennek az irányzatnak a felgyorsítása és a stratégiai jelentőségű technológiák sorához való hozzáférés azonban csak akkor volt lehetséges, ha ezt a nyugati politikai döntéshozók megengedték.²⁴

A Helsinki Záróokmány aláírására összetett tárgyalások eredményeként került sor. 1972 és 1973 között Helsinkiben, 1973 és 1975 között pedig Genfben került sor hivatalos tárgyalásokra. A nyugati tárgyalópartnerek ragaszkodtak a jövőbeni megállapodás „harmadik kosarában” foglalt célkitűzések eléréséhez, amely rendelkezéseivel nagyobb utazási szabadságot tett lehetővé, megkönnyítette a családdegyesítést, javította az újságírók munkakörülményeit és az információk szabad áramlását.²⁵ A 35 európai állam képviselői által 1975. augusztus 1-jén aláírt Helsinki Záróokmány, amelyhez a Szovjetunió, az USA és Kanada is csatlakozott, többek között a határok tiszteletben tartásáról, a nemzetközi biztonságról, az emberi jogokról, a nemzetközi gazdasági együttműködésről és a kereskedelemről szóló szakaszokat tartalmazott. A hidegháború azon szakaszának a csúcspontját jelentette, amelyet a *détente* politikája uralt.²⁶

Mindezekeken túlmenően, a Helsinki Záróokmány VII. fejezete egyértelműen kimondta, hogy az aláíró hatóságok a következő jogokat és szabadságokat vállalják: „A résztvevő államok tiszteletben tartják az emberi jogokat és az alapvető szabadságjogokat, beleértve a gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadságot minden állampolgár számára, faji, nemi, nyelvi vagy vallási megkülönböztetés nélkül. A résztvevő államok előmozdítják és ösztönzik az emberi méltóságban rejlő polgári, politikai, gazdasági, szociális, kulturális és egyéb jogok és szabadságok hatékony gyakorlását [...].²⁷ A dokumentum aláírása ugyan az aláírók számára bizonyos alapelvek felvállalását jelentette, de ez a nemzetközi jog szempontjából nem bizonyult kényszerítő erejűnek. A

²⁴ A témában L.: BAN, Cornel: *Dependentă și dezvoltare. Economia politică a capitalismului românesc*, fordította: ȘIULEA, Ciprian, Tact, Cluj-Napoca, 2014, 41–82. p.

²⁵ SNYDER, B. Sarah: *Human Rights Activism and the End of the Cold War. A Transnational History of the Helsinki Network*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, 7. p.

²⁶ BAGBY, M. Wesley: *America's International Relations Since World War I*, Oxford University Press, New York, 1999, 295. p.

²⁷ L.: *Conference on Security and Co-operation in Europe. Final Act, Helsinki, 1975*, <<https://www.osce.org/files/f/documents/5/c/39501.pdf>> (letöltve: 2023. 07. 26.).

Záróokmány „szándéknyilatkozat” volt, amely „erkölcsi és politikai rendű” kötelezettségeket írt elő.²⁸

Egy másik szempont, amely relativizálni tudta hatását, az volt, hogy a Nyugat és a keleti blokk vezetői eltérően látták az emberi jogokat. Az Egyesült Államok okos politikája, ahogyan a „megállapodások” rendelkezéseit a hidegháború keretein belül eszközölni kívánta, továbbá a nyitásból és a kölcsönös függőségekből, illetve a tömegtájékoztatási nyomásból szerzett nyugati gazdasági befolyás oly módon változtatta meg a dolgok menetét, amit Brezsnyev és Ceaușescu sem sejtethetett a Helsinki Záróokmány aláírásakor. Paradox, hogy a Szovjetunió nevében éppen Leonyid Brezsnyev²⁹ írta alá a dokumentumot. A szovjet vezető az SZKP vezető köreiből a konzervatív csoport tagja volt, amely elégedetlen volt a Hruscsov által kezdeményezett liberalizációs és decentralizációs kísérletekkel, és 1964 októberében összeesküdött ellene a pártvezetésből való eltávolításáért. Ennek a csoportnak a tagjai a szocialista tábor politikai és gazdasági rendszerének stabilitását helyezték előtérbe a destabilizálónak tartott reformok rovására. Megértették a kockázatokot, amelyek a kelet-európai kommunista rendszerek liberalizálására tett kísérletekből fakadtak az enyhülés során. Az 1950-es évek közepén a kényszer és intenzív mozgósítás alatt álló társadalmakban a liberalizációs politikák felé történő rövid időn belüli átmenet, még ha gondosan is ellenőrzött volt, megteremtette a keretet a lázadások kirobbanásához Lengyelországban, az NDK-ban és végül 1956-ban Magyarországon. Ezeket a lázadásokat és forradalmat a közvetlenül a háború utáni időszakban a kelet-európai rendszerek által alkalmazott túlzott kényszer elfojtott társadalmi vagy identitási feszültségei táplálták. A kényszer mérséklődése és bizonyos liberalizációs készletések megjelenése pillanatában zavargások törtek ki, amelyek jól illusztrálták azt a legitimációs válságot, amelybe ezek a rendszerek kerültek. Brezsnyev megértette a rendszer sérülékenységét, a belpolitikában meggátolta a Hruscsov által kezdeményezett reformokat, a külpolitikában pedig elbátortalanította a kelet-európai politikai rendszerek autonómizálási tendenciáit. Mégis, a Hruscsov-korszak liberalizációs politikájának megfordítása ellenére, a Szovjetunió vezetése pragmatikusan közelítette meg a Helsinki Záróokmány aláírásához vezető tárgyalásokat. Moszkva úgy ítélte meg, hogy a nemzetközi *status quo* Nyugat általi elismerése és a kapitalista államok felé történő nyitás gazdasági előnyei megérik a nyugatiak által kért költségeket.³⁰

²⁸ SNYDER: *i.m.*, 5. p.

²⁹ Leonyid Iljics Brezsnyev (1906–1982), szovjet politikus. 1964 és 1982 között az SZKP főtitkáráként a Szovjetunió vezetője. Az általa fémjelzett korszakról L.: CRUMP, Thomas: *Brezhnev and the Decline of the Soviet Union*, Routledge, London–New York, 2014; BACON, Edwin – SANDLE, Mark (eds.): *Brezhnev Reconsidered*, Palgrave Macmillan, London, 2002; LOTH, Wilfried: *Overcoming the Cold War. A History of Détente, 1950–1991*, fordította: HOGG, Robert F., Palgrave Macmillan, New York, 2002.

³⁰ A témában L.: BACON–SANDLE: *i.m.*

A Helsinki Záróokmánynak nem lett volna olyan erős – különösen az 1980-as években láthatóvá váló – hatása a kelet-európai rendszerekre és társadalmakra, ha nem kerültek volna be a „negyedik kosárba” a megállapodás végrehajtását ellenőrző mechanizmusok működési feltételei. A keleti blokk rendszereire nehezedő médianyomás szempontjából a leghatékonyabbak az úgynevezett „monitoring konferenciák” (nyomon követési értekezletek) voltak, amelyek közül az elsőre 1977-ben Belgrádban került sor. A Helsinki Záróokmány és a megfigyelési mechanizmusok képezték az alapját annak, amit Helsinki platformnak nevezünk, és amely kiegészülve a nyugati országok intézményi hálózatával, a nem kormányzati struktúrákkal és transznacionális hálózatokkal, elősegítette az emberi jogi diskurzust Kelet-Európában. Ez a platform, a Vasfüggöny mindkét oldalán cselekvő aktorokkal terjesztette az emberi jogokról szóló dialógust a szocialista táborban, felhívta a nyugati tömegtájékoztató figyelmét a kelet-európai disszidensek tevékenységére, mozgósította a különböző politikai szereplőket, és végül több szinten sikerült nyomást gyakorolnia a kelet-európai politikai rendszerekre, a hetvenes évek második felében és különösen az 1980-as években. Ennek a platformnak a sikerében fontos szerepet játszott a nyugati sajtó, és különösen a két tömb közötti „információs háborúban” legközvetlenebbül érintett Szabad Európa Rádió, illetve Amerika Hangja.³¹ A nyugati tömegmédiának növekvő befolyása nélkül a keleti blokkban, a Helsinki platformban részt vevő nyugati intézmények, civil szervezetek és transznacionális hálózatok, nem tudtak volna hatni a szocialista tábor társadalmaira és politikai rendszereire.

A Helsinki platform kulcselemei a következők voltak: (1) az EBEÉ nyomon követési értekezletei, amelyekre 1977 októbere és 1978 márciusa között Belgrádban, 1980 novemberétől 1983 szeptemberéig Madridban és 1986 novemberétől 1989 januárjáig Bécsben került sor. Ezek az értekezletek eszközt jelentettek a nyugati kormányok számára, hogy nyomást gyakoroljanak a keleti blokk hatóságaira a Helsinkiben vállalt kötelezettségek betartásáért. (2) az Európai Biztonsági és Együttműködési Bizottságnak nevezett kormányzati struktúra, amelyet 1975-ben hoztak létre az amerikai hatóságok a helsinki megállapodások végrehajtásának felügyeletére. (3) egyes szervezetek kelet-európai koagulációs kezdeményezései, amelyek célja az emberi jogok tiszteletben tartásának előmozdítása vagy figyelemmel kísérése volt a szocialista tábor országaiban. A legszemléltetőbb eset a Moszkvai Helsinki Csoport, amelyet 1976-ban hoztak létre a „másként gondolkodó” Jurij Orlov kezdeményezésére.³² Ez volt a minta más struktúrák és szervezetek számára is, amelyek a keleti blokk

³¹ A hidegháború információs összetevőinek bevezetéséről L.: JOHNSON, A. ROSS – PARTA, Eugene (szerk.): *Cold War Broadcasting. Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*, Central European University Press, Budapest, 2010.

³² SNYDER: *i.m.*, 53–80. p., 246. p.

több országában és Nyugaton is megjelentek.³³ Csehszlovákiában például a Helsinki Záróokmány alapelvei körüli fő kezdeményezés a Charta '77 volt.³⁴ (4) Nyugati civil szervezetek, amelyek az emberi jogok tiszteletben tartásának előmozdításáért tevékenykedtek Kelet-Európában, és amelyek gyakran kelet-európai disszidensek felhívásai vagy éppen kivándorlásuk nyomán jöttek létre. A legfontosabb nyugati civil szervezetek az 1978-ban létrehozott Helsinki Watch (*Helsinki Jogőr*) a későbbiekben Human Rights Watch volt, illetve az Emberi Jogok Nemzetközi Helsinki Szövetsége, mely 1983-ban Bécsben kezdte meg működését.³⁵

A Helsinki platform hatékonyságát növelte a nyugati kormányok, elsősorban az Egyesült Államok nyomása. E tekintetben a fordulópontot Jimmy Carter elnök 1976. évi megválasztása jelentette, aki az emberi jogi diskurzust az amerikai külpolitika kulcsfontosságú elemévé tette. A Carter-kormányzat intenzív nyomást gyakorolt a keleti blokk államaira, hogy teljesítsék a Helsinkiben vállalt kötelezettségeiket. Bár Ronald Reagan eleinte hevesen bírálta Carter ezzel kapcsolatos politikáját, a Fehér Házba való 1981. januári beiktatása után a republikánus elnök folytatta az elődje által kezdeményezett irányvonalat. Mindeközben, a Reagan-kormányzaton belül is voltak olyan körök, amelyek nem helyeselték az emberi jogok előmozdításának ezt a politikáját, miután korábban dél-amerikai jobboldali diktatórikus rendszereket támogattak, amelyeket hasznos szövetségeseknek tartottak a kommunizmus terjeszkedésének megfékezésében.³⁶ Másrészt a kelet-európai disszidensek olyan beszélgetőpartnert találtak Reaganben, aki tekintettel buzgó kommunizmusellenességére, több mint nyitott volt a kéréseikre.³⁷ Annak ellenére, hogy a Republikánus Párt vezető köreiben ellentmondó nézetek uralkodtak ebben a kérdésben, a Reagan-kormány érzékelte az emberi jogi politikában rejlő potenciált, hogy átalakulásokat idézzon elő a kelet-európai rendszerekben, és korlátozza a kritikus hangok semlegesítésére irányuló képességüket. Ennek eredményeként az emberi jogok támogatásának politikája a Reagan-kormányzat egy nagyobb politikai csomagjának részévé vált, amely magába foglalta a „neoliberális demokrácia”, a jogállamiság és a szabadpiaci elvek kiterjesztésének előmozdítását.³⁸

A nyugati kormányok nyomása az 1970-es és 1980-as években a disszidens tevékenység védőkupolájaként működött. Annak ellenére, hogy számos

³³ *Uo.*, 9. p.

³⁴ A témában L.: SKILLING, H. Gordon: *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia*, Allen & Unwin, London, 1981.

³⁵ L.: HOPGOOD, Stephen: *The Endtimes of Human Rights*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 2013, 100. p.

³⁶ *Uo.*, 98–99. p.

³⁷ SNYDER: *i.m.*, 141. p.

³⁸ HOPGOOD: *i.m.*, 109–110. p.

visszaélés és erőszakos cselekmény áldozataivá váltak, a másként gondolkodók túlélése azokban a társadalmakban, ahol a politikai rendszerek kényszerítőek voltak – mint például Lengyelországban vagy Romániában az 1980-as években –, nagyrészt a nyugati kormányok és tömegtájékoztatói eszközök által gyakorolt nyomásnak köszönhető. Az 1981-es madridi EBEÉ-értekezlet kezdete alkalmából a nyugati államok külügyminiszterei hevesen bírálták a lengyel kormány Szolidaritás ellen fogatosított elnyomó intézkedéseit,³⁹ de romániai viszonylatban az 1982. évi nagyváradi *Ellenpontok* „Programjavaslatának” és „Memorandumának” ide kijuttatott példányai szintén életbiztosítást jelentettek a samizdat szerkesztői számára.⁴⁰

Kommunikációs csatornák, tiltakozó diskurzus és szolidaritási hálózatok: Doina Cornea és Cs. Gyimesi Éva esetei

Amikor a két blokk államainak képviselői aláírták a Helsinki Záróokmányt, a szovjetek meg voltak győződve arról, hogy irányítani tudják az emberi jogi kérdés alakulását, és az amerikaiaknak sem voltak illúzióik arról, hogy változásokat idézhetnek elő a keleti blokk rendszerein belül. Ezzel kapcsolatban Andrej Gromiko szovjet külügyminiszter úgy vélte, hogy a szovjetek csak „saját házukban lehetnek urak”⁴¹. Kissinger pedig a helsinki etap előtti tárgyalásokon azt kérdezte a szovjet képviselőktől: „Milyen eszközei lehetnek a Nyugatnak a Szovjetunió belső helyzetének befolyásolására...?”⁴²

A Helsinki megállapodásokról szóló tárgyalásokkal párhuzamosan zajlott az annak hatásait felerősítő jelenség is: nevezetesen a keleti blokk államai saját állampolgáraihoz eljutó információsűrési képesség drámai csökkenése. A Vasfüggöny átjárhatóságát és a Nyugattal folytatott „információs háború” fokozatos elvesztését jól mutatja, hogy a Ceaușescu-rendszer nem tudta hatékonyan megzavarni a SZER és az Amerika Hangja adásait. Mind Doina Cornea, mind Cs. Gyimesi Éva ellenzéki tevékenységében fontos szerepet játszottak a külföldi rádióadók, a Nyugattal, illetve Magyarországgal fenn tartott kommunikációs lehetőségek bővülése mellett. Bár a nyolcvanas évek Magyarországa a keleti blokk része volt, a Kádár-rendszer ellenzéki csoportokkal szembeni toleranciája a romániai magyar disszidensek támogató platformjává tette az országot. Mi több, esetükben ennek a platformnak hasonló

³⁹ SNYDER: *i.m.*, 149. p.

⁴⁰ L.: JÁNOSI Csongor: Transylvanian Hungarian Dissent in the 1980s. Forms of Expression: Samizdat, Individual Attitude, Underground Scientific Circle, *Betekintő*, Social Resistance – 4/2022 English Issue, 15–43. p.

⁴¹ ECKEL, Jan: *The Ambivalence of Good. Human Rights in International Politics since the 1940s*, fordította: WARD, Rachel, Oxford University Press, Oxford, 2019, 307. p.

⁴² *Uo.*, 308. p.

szerepe volt, mint a nyugati támogató hálózatoknak és a SZER-nek a többségi lakosság disszidensei számára. E kommunikációs csatornák és szolidaritási hálózatok kulcsszerepet játszottak abban, hogy a két disszidens a csak szűk körben megnyilvánuló kritikai attitűdről átállt a rendszerrel szembeni ellenállás nyilvános kifejezésére, majd ezt követően kollektív tiltakozási akciók kezdeményezésére tettek kísérletet. Doina Cornea és Cs. Gyimesi Éva ezeken a csatornákon keresztül jutott információkhoz, illetve került kapcsolatba a tevékenységüket befolyásoló ellenzéki körökkel. Ebből a szempontból a Vasfüggöny átjárhatóságával létrejövő kommunikációs csatornák döntő szerepet játszottak a romániai disszidencia legjelentősebb alakjainak felbukkaszásában és nyilvános megerősítésében.

Doina Corneát a SZER adásai egyrészt arra ösztönözték, hogy hozzászóljon annak a társadalomnak a problémáihoz, amelyben élt, másrészt ellenzéki fellépéseiben modellforrássá vált. Cs. Gyimesi Éva esetében nem annyira a SZER, hanem különösen a magyarországi másként gondolkodókkal fenntartott kapcsolatai játszottak kiemelt szerepet legfontosabb kezdeményezéseinek kidolgozásakor.

Cornea vallomásai szerint az 1970-es években kezdte folyamatosan hallgatni az ekkor már népszerű müncheni rádióállomást, és a SZER román szekciójának adásain keresztül értesült Paul Goma⁴³ tevékenységéről, aki a Ceaușescu-rendszerrel szembeni kritikai magatartás mintájává vált.⁴⁴ Lánya, Ariadna Iuhas (házassága után Combes), aki franciaországi ösztöndíját felhasználva 1976-ban úgy döntött, hogy nem tér vissza, egy másik információs csatornát képviselt. Rajta át Cornea olyan az egyetemi szemináriumokon is felhasznált kiadványokhoz jutott, amelyek azokban az években nem voltak elérhetőek Romániában. Az egyik ilyen kötet a *L'épreuve du labyrinthe. Entretiens avec Claude-Henri Rocquet* volt,⁴⁵ Claude-Henri Rocquet Mircea Eliadéval készített interjúkötete, amelyben az utóbbi hosszasan meséli életrajzát és szellemi útját.⁴⁶ Cornea számára a kötet behatolást jelentett az általa idealizált két világháború közötti Románia szellemi környezetébe. Szintén lányán keresztül, Cornea hozzáférhetett Paul Goma száműzetésben megjelent könyveihez. Végül, 1977-ben, a Babeș-Bolyai Tudományegyetem Irodalmi Karán tartott

⁴³ Paul Goma (1935–2020), román kommunista író, majd antikommunista disszidens, francia emigráns. Róla L.: SIPOȘ, Mariana – CRĂCANĂ, Iuliu: *Destinul unui disident. Paul Goma*, Editura Universal Dalsi, București, 2005; COURAGE Registry, s. v. „Paul Goma Private Archive”, írta Cristina PETRESCU, 2019, <<http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n158100>>, doi: 10.24389/158100; COURAGE Registry, s. v. „Goma Movement Ad-hoc Collection at CNSAS”, írta Cristina PETRESCU, 2019, <<http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n13759>>, doi: 10.24389/13759 (letöltve: 2023. 08. 06).

⁴⁴ CORNEA: *Jurnal...*, 162–165. p.

⁴⁵ ELIADE, Mircea: *L'épreuve du labyrinthe. Entretiens avec Claude-Henri Rocquet*, Belfond, Paris, 1978.

⁴⁶ CORNEA: *Jurnal...*, 196. p., 199. p., 202. p. és 265. p.

szemináriumok alkalmával egy sor Goma-szöveg lefordítását kezdeményezte, az emigrált szerző ellenzéki fellépésével való szolidaritás gesztusaként.⁴⁷

Cs. Gyimesi Éva vonatkozásában a SZER képviselte az egyik csatornát a Ceaușescu-rendszer romániai magyar kisebbséggel szembeni politikájával kapcsolatos kritikák terjesztésében. Az 1988. évi *Kiáltó Szó* számszámzat *A Ceaușescu-korszak után* című programadó cikkét, amelyben a szerkesztők pontosan leírták elképzeléseiket, arra nézve, hogy minek kell következnie a diktatúra után, a SZER magyar nyelvű adása is sugározta.⁴⁸ A többi romániai magyar disszidenshez hasonlóan, Cs. Gyimesi esetében is, a magyarországi ellenzéki környezet támogató platformként működött, hasonlóan ahhoz, amit a SZER és a román emigráció Paul Goma vagy Doina Cornea számára kínált. Ezeknek a csatornáknak a működése rávilágít a támogató hálózatok és külső kapcsolatok eltérő szerkezetére, amelyekre a romániai magyar disszidensek és a többségi lakosságból érkezők támaszkodtak. Ugyanígy, miközben a román disszidensek számára a száműzetés a Nyugatra való kivándorlással volt egyenértékű, addig ez az országot kénytelen-kelletlen elhagyó romániai magyar disszidensek esetében, rendszerint vagy legalábbis első szakaszban Magyarországot jelentette. Ezen túlmenően, a romániai magyar disszidensek bizonyos helyzetekben a bukaresti és kolozsvári magyar külképviseletek támogatását kér(het)ték, amint az kiderül például a Cseke-házaspárnak a Kolozsvári Magyar Főkonzulátus diplomáciai testületének tagjainál tett többszöri látogatásából.⁴⁹

A Cornea által leggyakrabban alkalmazott gyakorlat – és amiért a SZER román hallgatóinak emlékezetében is megmaradt – a Ceaușescu-rendszer politikája elleni nyílt tiltakozó levelek küldése volt, amelyeket a müncheni rádió újságírói felolvastak és kommentáltak. Ez a gyakorlat a Cornea lányán át továbbított levéllel kezdődött, amelyet a SZER 1982 augusztusában tett közzé.⁵⁰ A szöveg az 1980-as évek gazdasági és társadalmi problémáinak eredetét az erkölcsi értékválságban azonosította, és reformokat javasolt az

⁴⁷ Uo., 161–165. p.

⁴⁸ L.: Balázs Sándor. *Politikai állásfoglalás, Kiáltó Szó, 1988/1*, írta JÁNOSI Csongor, <<http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n49113?hu>> (letöltve: 2022. 07. 18.).

⁴⁹ Itt említhető az 1987. május 26. és 1988. május 31. között Popovics Emil kolozsvári magyar konzul otthonában lefolyt és a Securitate által lehallgatott hat találkozó, melynek során a diplomata a tanácsadason és a szakterületen megjelent legfrissebb magyar tudományos publikációk rendelkezésre bocsátásán túl, a diplomáciai futárpostával lehetővé tette tudományos cikkek, nyílt levelek Magyarországra juttatását, amelyeket később magyar folyóiratokban és lapokban publikáltak, vagy éppen felolvastak a nagyközönség előtt a Kossuth Rádió adásaiban. A Cseke-házaspárnak többször is felajánlották a magyarországi kivándorlás lehetőségét, ám ezt minden alkalommal elutasították. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 017980. sz. d., 4. kötet, 47–48, 87, 319–321, 351–353, 375–381, 389–391, 405–407. f.

⁵⁰ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 000666. sz. d., 2. kötet, 11. f.

oktatási rendszerben. Bár nem akarta, hogy a neve szerepeljen a SZER műsorában, személyazonossága a levél végén történt említés félreértése miatt végül kiderült.⁵¹ Később a hatósági megfélemlítések sem győzték meg arról, hogy ellenzékiességét feladja. Cornea a továbbiakban is nyílt levelekkel fordult a SZER-hez, bírálva a román társadalom 1980-as évekbeli különböző aspektusait és a Ceaușescu-rendszer politikáját. A SZER 1983 és 1987 közötti adásiban felolvasott több mint húsz levelében Cornea kárhoztatta a kultúrpolitikát és az oktatási rendszert, az értelmiségiek engedelmességét és konformitását, a központosított gazdaság működésképtelenségét, a görög-katolikus egyház elnyomását, a polgári jogok megsértését, és a területrendezési politikát.⁵²

A kelet-európai disszidensek gyakran használták a nyílt levelek gyakorlatát, hogy kifejezzék kritikus véleményüket azokról a rendszerekről és társadalmakról, amelyekben éltek. A trendet teremtő esetek között említjük a disszidens Jurij Orlov „A Szovjetunió szellemi lemaradásának okairól és megoldási javaslatairól” című 1973-as levelét.⁵³ Egy másik híres példa az a nyílt levél, amelyet 1980 szeptemberében a Charta '77 mozgalom küldött Csehszlovákia elnökének, Gustav Husáknak, amelyben a Helsinki Záróokmány aláírására hivatkozva a mozgalom egyes vezetői börtönbüntetéseinek eltörlését kérték.⁵⁴ A Cornea által a SZER-nek közreadás céljából küldött nyílt levelei a politikai hatalom megtámadása nyilvános megerősítésének részét képezik, amely tény Roy Medvedev meghatározása szerint a kelet-európai disszidencia jelenségének lényegét képviseli.⁵⁵

Ahhoz, hogy ezeket a szövegeket Nyugatra küldje, Cornea több csatornát is használt. Ezek egy része családtagokat érintett, mások meg alkalmi kapcsolatokból, nyugati újságírókból vagy turistákból álltak.⁵⁶ Néhány esetben a titkosrendőrségnek sikerült elfognia ezeket a leveleket. Cornea azt a hatékonynak bizonyuló stratégiát választotta, melynek alapján ugyanazt a dokumentumot több példányban, különböző csatornákon továbbította, abban a reményben, hogy ezek közül legalább egy példány kijut Nyugatra.⁵⁷ A kolozsvári disszidens találékonyságát szemlélteti annak a szövegnek a továbbítása is, amelyet 1988-ban küldött el a Szolidaritás Független Szakszervezet

⁵¹ CORNEA, Doina: *Puterea fragilității*, Ediția a 2-a revizuită, Humanitas. București, 2019, 177. p.

⁵² *Uo.*, 177–278. p.

⁵³ DE BOER, S. P. – DRIESSEN, Evert – VERHAAR, Hendrik (eds.): *Biographical Dictionary of Dissidents in the Soviet Union: 1956–1975*, Martinus Nijhoff Publishers, Haga, 1982, 405.

p.

⁵⁴ THOMAS: *The Helsinki Effect...*, 213. p.

⁵⁵ L.: MEDVEDEV, Roy Aleksandrovich – OSTELLINO, Piero – SAUNDERS, George: *On Soviet Dissent*, Columbia University Press, New York, 1980.

⁵⁶ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 000666, 2. kötet, 69–70. f.

⁵⁷ Interjú Leontin Horațiu Iuhasszal. Az interjút Corneliu Pintilescu készítette 2018. július 14-én, és a COURAGE Registry Oral History Collection tulajdonában áll.

Krakkóban szervezett konferenciájára. Miután a román hatósági tilalmak miatt nem tudta elfogadni Lech Wałęsa⁵⁸ meghívását a konferencián való részvételre, megtalálta a módját, hogy kapcsolatba lépjen a szervezőkkel. Üzenetét cigarettapapír-darabokra írta és egy babába rejtette, amelyet a belga újságíró Josy Dubié⁵⁹ vitt ki az országból, akivel Kolozsváron véletlenül találkozott.⁶⁰

Nemcsak a SZER játszott szerepet Doina Cornea üzeneteinek közvetítésében és a Ceaușescu-rendszer hangos ellenfeleként kialakult imázsában. Igazából a Christian Duplan által készített és 1987 decemberében a francia televízió által sugárzott dokumentumfilmnek köszönhetően vált nemzetközileg ismertté, miután a film egy vele készíttette interjú is tartalmazott.⁶¹ A későbbiekben a Josy Dubié és Jean-Jacques Péché által készített *Roumanie. Le désastre rouge* [Románia. A Vörös katasztrófa] című 1988-as riportfilm több nyugati televízió által sugárzott adása tette még nagyobbá nemzetközi ismertséget. Az itt szereplő Corneával készített interjú és a Ceaușescuhoz intézett 1988 júliusi nyílt levél, melyben a több mint 7000 romániai falu lerombolását előíró úgynevezett „településszisztematizálási terv” ellen foglalt állást, a rendszer egyik leghangosabb kritikusává tette.⁶² Az ő kezdeményezései is részei voltak azoknak az impulzusoknak, amelyek az Opération Villages Roumains (OVR) nevű mozgalom létrehozásához vezettek.⁶³

Doina Corneához hasonlóan Cs. Gyimesi Éva ellenzéki tevékenységét is a szakmaisága fémjelzte. Cs. Gyimesi az 1980-as évek elejétől arra buzdította diákjait, hogy az egyetemi tanulmányok befejezése után tiltakozzanak az országos „repartizálás” rendszere ellen, amely sok magyar végzőst arra kényszerített, hogy az anyanyelvű oktatási és kulturális intézményeken kívüli területeken vállaljanak állást. Bár az úgynevezett „repartizálás”, miután a többségi népe sségből végzett diplomásokat is érintette, nem kifejezetten a romániai magyar fiatalságot célozta meg, mégis ellenük irányulónak érzékelték. Cs. Gyimesi volt az „erkölcsi szerzője” azoknak a petícióknak, amelyeket a kolozsvári Magyar Irodalomtudományi Tanszék 1983-as évfolyamának végzősei az Oktatási Minisztériumnak és az RKP Központi Bizottságának is megküldtek, így tiltakozva a Kárpátokon túli „repartizálások” ellen.⁶⁴ Az álta-

⁵⁸ Lech Wałęsa (1943–), a Szolidaritás (*Solidarność*) szakszervezeti mozgalom egyik alapítója, egykori államfő, Nobel-békedíjas lengyel politikus. L.: WAŁĘSA, Lech – GEAMBAȘU, Cristian: *Drumul spre adevăr. Autobiografie*, Editura Curtea Veche, București, 2011.

⁵⁹ Josy Dubié (1940–), belga riporter, politikus. 1999-től 2003-ig, majd 2005 és 2009 között a belga szenátus tagja. L.: *Josy Dubié*, <<https://fr-academic.com/dic.nsf/frwiki/890584>> (letöltve: 2023. 08. 06.).

⁶⁰ PETRESCU: *i.m.*, 312. p.

⁶¹ DELETANT: *i.m.*, 249. p.

⁶² L.: ȘERBAN, Nicoleta: *România 1988-1989. Lumea liberă în apărarea satelor românești: Opération Villages Roumains*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021.

⁶³ PETRESCU: *i.m.*, 317. p.

⁶⁴ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 017980, 3. kötet, 60. (háttoldal is) f.

la kezdeményezett kampánynak a csúcspontja az 1985-ös évfolyamon végzetek tevékenysége volt, akik memorandumot írtak, és tanáruk biztatására nem jelentek meg a „repartizálás” napján.⁶⁵ A generáció nagy részének elvándorlásához vezetett eredménytelen fellépést a hatóságok felbujtásnak minősítették.⁶⁶ Ehhez az eseménysorhoz igazodik az 1988. március 8-án Viorica Nicolauhoz, az Oktatási Minisztérium miniszterhelyetteséhez intézett petíció is, melyben Cs. Gyimesi újra rámutatott az egyetemi végzősöknek a „repartizálásból” fakadó nehézségeire.⁶⁷ A beadványt a SZER román és magyar nyelvű adásaiban egyaránt felolvasták.⁶⁸ A kihelyezés kérdése a rendszerváltásig fennállt, és a Cs. Gyimesi által küldött vagy inspirált feljegyzések az 1980-as évek végéig folyamatosan eljutottak a román hatóságokhoz.

A Cornea és Cs. Gyimesi által aláírt nyílt levelek tökéletesen illusztrálják azt, amit Daniel C. Thomas a kelet-európai disszidensek kezdeményezéseiből kiinduló transznacionális hálózatok „bumeráng-effektusának” nevez. A Helsinki megállapodások rendelkezéseinek betartására vonatkozó felhívások ügyében, a keleti blokk országai kormányainak érdektelenségével szembe-sülve, a szocialista tábor ellenzékijei külső szereplőkhöz (kormányokhoz, tömegtájékoztatási szervekhez vagy civil szervezetekhez) folyamodtak, hogy nyomást gyakoroljanak az emberi jogok tiszteletben tartására azokban az országokban, ahol működtek.⁶⁹ A Vasfüggöny átjárhatósága a másként gondolkodók felhívásainak nemzetközi visszhangját – a közvéleményre gyakorolt erős nyugati és keleti hatásuk miatt – a kelet-európai rendszereket kényszerítő eszköze tette. Ebből a szempontból, Cristina Petrescu helyesen látja, hogy a kelet-európai disszidencia története csak transznacionális történelem lehet.⁷⁰

Mind Doina Cornea, mind Cs. Gyimesi Éva esetében, bár kelet-európai disszidens modellek sora befolyásolta tevékenységüket, az értékrendet, amelyre kritikai diskurzusukat alapozták, saját kulturális háttérük határozta meg. Míg Cornea szövegei az általa idealizált két világháború közötti szellemi világ értékeire utalnak, addig a magyar kisebbség problémáihoz való hozzáállását olyan személyes tapasztalatok határozták meg, mint például a Horthy-rendszer irányítása alatti Észak-Erdélyben töltött serdülőkora. Kritikai perspektívája a hivatalos ideológiáról olyan szerzők olvasásán alapult, mint Mircea Eliade vagy Constantin Noica. Ellenzékiségében fontos szerepet ját-

⁶⁵ Uo., 136–146. f.

⁶⁶ Cs. GYIMESI ÉVA: *Szem a láncban. Bevezetés a szekusdoszsiék hermeneutikájába*, Korunk – Komp-Press, Kolozsvár, 2009, 57–58. p.

⁶⁷ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 017980, 1. kötet, 247–249. f.; 5. kötet, 70–73. f.

⁶⁸ Cs. GYIMESI: *Szem a láncban...*, 183. p.

⁶⁹ THOMAS, C. Daniel: Boomerangs and Superpowers. International Norms, Transnational Networks and US Foreign Policy, *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 15, 1/2002, 25–44. p., 26. p.

⁷⁰ PETRESCU: *i.m.*, 309. p.

szott a görög-katolikus egyházhoz tartozása is. Az 1989 utáni vallomásaiban Cornea egyértelműen állást foglalt a vallásos meggyőződés fontossága mellett: „A hit segített abban, hogy relativizáljam a politika dominanciáját [...]”.⁷¹ 1972-es franciaországi látogatása lányánál nagy hatással volt a társadalomról alkotott képére, amelyben élt. 1989 után Cornea így emlékezett ennek a látogatásnak a hatására: „Akkor, lehetőségem nyílt a rabszolgareflexeimtől megcsonkított önmagamra nézni a szabad emberek tükrében. Hazatértem, és attól a pillanattól kezdve szégyellni kezdtem, hogy úgy élek, mint korábban. Egyszerűen elvesztettem a nyugalmamat. De ahhoz, hogy megtegyem, amit 1982-ben elkezdtem, tíz évembe telt. Tíz évbe telt, mire legyőztem a félelmemet, hogy szabaddá váljak lényemben.”⁷²

A SZER-adásokban felolvasott Cornea-szövegek érvelésében, elkülöníthetők a kelet-európai disszidencia visszhangjai. Nem véletlenül, több nyílt levelében is „lelki válságról” beszélt, amelyet az 1980-as évek romániai mindennapi élete által kikényszerített „kompromisszumok” és azok a „hazugságok” hoztak létre, amelyeket a lakosoknak el kellett fogadnia és közvetítenie.⁷³ Ezzel kapcsolatban az, amit Cornea például a SZER-nek küldött első, fentebb említett levelében állított, egybevágott Václav Havel⁷⁴ érvelésével. Az olyan szövegekben, mint az 1975. április 8-ai „Nyílt levél Gustav Husáknak”, vagy „A tehetetlenek hatalma” című híres esszéjében, Havel pontosan kiemelte annak a társadalomnak a morális válságát, amelyben élt, és a hivatalos propagandahazugságok hallgatóságos elfogadásának hatásait.⁷⁵ Cornea kritikája azonban az általa legjobban ismert területre, az oktatásra összpontosult, ahol a dogmatizmust és a konformizmus művelését bírálta, reformokat követelve.⁷⁶

Az egyik legnagyobb visszhangot keltő szöveg az „Állítsák meg a falvak rombolását!” (*Opriți dărâmare a satelor!*) című nyílt levele volt, amelyben Cornea a hatóságok szerint gazdaságilag életképtelen több ezer romániai falu lerombolásával számoló „szisztematizálási” politikát ellenezte.⁷⁷ A levél szöve-

⁷¹ CORNEA: *Puterea fragilității...*, 53. p.

⁷² *Uo.*, 10. p.

⁷³ ACNSAS, Fond Penal (a továbbiakban Bűnügyi fond), P 000014. sz. d., 2. kötet, 1. f.

⁷⁴ Václav Havel (1936–2011), cseh író, politikus, csehszlovák, majd cseh köztársasági elnök. Munkásságából L.: HAVEL, Václav: *A szabadság igézete. Esszék, publicisztikai írások, beszédek*, válogatta, szerkesztette: G. KOVÁCS László, fordította: BEKE Márton et al., Kaligram, Pozsony, 2012.

⁷⁵ HAVEL, Václav: *Scrisoare deschisă adresată lui Gustav Husák*, 8 aprilie 1975, In: Uó.: *Despre identitatea umană*, fordította: Jean GROSU, Paideia, București, 1991, 5–44. p.; Uó.: *The Power of the Powerless*, 1978, In: KEANE, John (ed.): *The Power of the Powerless. Citizens against the State in Central-Eastern Europe*, Hutchinson, London, 1985, 23–96. p.

⁷⁶ ACNSAS, Bűnügyi fond, P 000014, 2. kötet, 4–5. p.

⁷⁷ A témában L.: CEAUȘESCU, Nicolae: *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, Editura Politică, București, 1989, 31. kötet, 395. p.

gét 1988 szeptemberében a SZER ismertette, majd később a *Le Monde* francia napilap is közzétette.⁷⁸ A Lucian Blaga, Constantin Noica vagy Nicolae Steinhardt rá gyakorolt hatásából kiindulva Cornea a falurombolás politikáját a „nemzet lelkét” elpusztító cselekedetként fogta fel.⁷⁹ A vidéki örökség fontosságára hivatkozó érveken túl, amelyek átvették a természetvédő diskurzust, ragaszkodott ahhoz az összetevőhöz, amely a falvak kulturális örökségét összekapcsolta a nemzeti identitással, folytatva azt a kulturális vénát, amelynek erős gyökerei visszanyúltak a 19. század végétől a két világháború közötti időszakig. A tiltakozást támogató huszonhét ember között, akik elfogadták, hogy a levél végén szerepeljenek a nevük, volt egy zernesti (Zărnești) munkáscsoport is.⁸⁰ Ez a levél volt az egyik ihletforrás az OVR, „a Ceaușescu-rendszer visszaéléseivel szembeni ellenzék legnagyobb transznacionális támogató hálózata” számára.⁸¹ Az OVR a romániai falvak nyugati országok vidéki közösségeinek szimbolikus adoptálása stratégiájával próbálta blokkolni egyes falvak lerombolásának tervezett akcióit. 1989 májusában, a Cornea falurombolás elleni tiltakozásához csatlakozó zernesti munkáscsoport a kolozsvári disszidens támogatását kérte, hogy üzenhessen a nyugati tömegmédiának. Bár a szolidaritási hálózat létrehozására irányuló kezdeményezést a Securitate a munkások letartóztatásával azonnal blokkolta, ez a pillanat azon kevés kísérletek egyike volt, amely a kollektív ellenzék összeolvasztására irányult, és ami közelebb hozta volna a kritikus értelmiséget a munkássághoz.

Egy másik, a kelet-európai disszidens körökben elterjedt gyakorlat a szamizdat volt. E tekintetben a romániai disszidencia jelenségét kevés szamizdat vagy tamizdat típusú kezdeményezés jellemzi. A helyzet azzal magyarázható, hogy a szamizdatok elterjedése összefüggött a szervezeti magokkal rendelkező kollektív ellenzéki mozgalmak létezésével, még akkor is, ha azok kialakulóban voltak, mint például a Moszkvai Helsinki Csoport vagy a lengyel KOR. Bár számos kezdeményezés, mint például Paul Goma, Doina Cornea vagy a Romániai Dolgozó Nép Szabad Szakszervezete (*Sindicatul Liber al Oamenilor Muncii din România*, röviden SLOMR)⁸² kísérletet tett kollektív

⁷⁸ CORNEA: *Puterea fragilității...*, 233–237. p.

⁷⁹ L.: PETRESCU, Cristina – PINTILESCU, Corneliu: *Doina Cornea*, <<http://ro.cultural-opposition.eu/registry/?uri=http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n9413&type=people>> (letöltve: 2023. 07. 31.).

⁸⁰ Név szerint: Marin Lupeu, Ioan Voicu, Mihai Torja, Marin Brâncoveanu, Bogdan Șerban, Monica Șerban. CORNEA: *Puterea fragilității...*, 237. p.

⁸¹ PETRESCU: *i.m.*, 317. p.

⁸² A szakszervezetet a szörényvári hajógyár munkásainak egy csoportja hozta létre 1979 februárjában, Ionel Cană vezetésével. Tagjait azonnal kivizsgálták és letartóztatták, egyikük Vasile Paraschiv (1928–2011), Nyugaton a romániai kommunista elnyomás szimbólumává vált. A rendszerváltás utáni jóvátételt hiábavalóan kereső disszidens munkáiból L.: PARASCHIV, Vasile: *Lupta mea pentru syndicate libere în România. Terorismul politic organizat de statul comunist*, a kiadást gondozta, jegyzetelte, tanulmányal ellátta,

tiltakozó mozgalmak strukturálására, a téma történetírásában már hosszasan tárgyalt okok miatt nem jártak sikerrel. Az ilyen nagyszabású, szervezetenként jól felépített kollektív kezdeményezések romániai hiánya magyarázza a szamizdatok rendkívül alacsony számát. Egy másik ok, a Ceaușescu-rendszer nagyon szigorú politikája, a sokszorosítás írógéptől a fénymásolóig terjedő bármely eszközzel kapcsolatban. Emiatt a romániai disszidensek a keleti blokk többi országának másként gondolkodóihoz képest nagyobb mértékben fordultak a nyugati tömegmédiához, különösen a SZER-hez, üzeneteik terjesztéséért.⁸³

Ami a tamizdat példáit illeti, Doina Cornea a már említett románnyelvű interjúkötet szerzője, amely a *L'épreuve du labyrinthe. Entretiens avec Claude-Henri Rocquet* című munka alapján készült.⁸⁴ A könyvet több mint 100 példányban sokszorosította fia, Leontin Horațiu Iuhas és más ismerősök segítségével, akik anyagilag és logisztikailag is támogatták az akciót.⁸⁵ A másolatokat az ismerősök vagy az egykori egyetemi hallgatók között osztották szét.⁸⁶

Az 1980-as évek kevéske romániai szamizdatjai közül kiemelkednek az *Ellenpontok* és a *Kiáltó Szó* című földalatti folyóiratok, amelyeket a magyar kisebbséghez tartozó nonkonformista értelmiségiek indítottak útjukra. A két folyóirat megjelenésében fontos szerepet játszott a szamizdatok viszonylag „széles körű” magyarországi elterjedése, valamint az itteni másként gondolkodók logisztikai támogatása. E kezdeményezésekhez kisebb-nagyobb mértékben kötődik Cs. Gyimesi Éva neve is. Amikor az *Ellenpontok* egyik szerkesztője, a költő és disszidens Szócs Géza⁸⁷ 1982 decemberében begipszelt lábbal hazakerült,⁸⁸ Cs. Gyimesi adománygyűjtést indított támogatására az Írószövetség kolozsvári fiókjánál.⁸⁹ Nem sokkal ezután, 1983 májusában a Securitate kihallgatta az *Ellenpontok* ügyében, és ekkor „bevallotta”, hogy egyetért a szamizdatlap tartalmával.⁹⁰ Az *Ellenpontok* szamizdat körüli értelmisé-

---

az iratokat válogatta Oana IONEL, Dragoș MARCU és Marius OPREA, Polirom, Iași-București, 2005.

⁸³ PETRESCU: *i.m.*, 317. p.

⁸⁴ Az *Încercarea labirintului* címet viselő 215 oldalas fordítást az utókor számára a Securitate „bűnjelként” megőrizte. L.: ACNSAS, Bűnügyi fond, P 000014. sz. d., 4. kötet.

⁸⁵ CORNEA: *Jurnal. Ultimele caiete...*, 188–190. p.

⁸⁶ *Uo.*, 190–191. p.; *Uő.*: *Puterea fragilității...*, 44. p.

⁸⁷ Szócs István Géza (1953–2020), Kossuth-díjas és József Attila-díjas erdélyi magyar költő, disszidens, politikus. Róla L.: SZÓCS Géza – FARKAS WELLMANN Endre: *Amikor fordul az ezred. Beszélgetőkönyv és dokumentumgyűjtemény*, Ulpius-ház Könyvkiadó, Budapest, 2009.

⁸⁸ L.: TÓTH Károly Antal – TÓTH Ilona: *Egy szamizdat az életünkben*. Az *Ellenpontok*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2017, 66–67. p.; TÓTH Károly Antal: *Ellenpontok*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2000; *Uő.*: *Hova-tovább? Az Ellenpontok dokumentumai, esszék, tanulmányok*, Savaria University Press – Magyar Ökumenikus Önképzőkör, Stockholm–Szombathely, 1994.

⁸⁹ Cs. GYIMESI: *Szem a láncban...*, 44–45. p.

⁹⁰ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 017980. sz. d., 6. kötet, 31–32. (hátoldal is), 125. (hátoldal is) f.

gi csoport a Helsinki platform segítségével igyekezett felhívni a nemzetközi közvélemény figyelmét a romániai magyar kisebbség helyzetére. 1982-ben a „Programjavaslatot” és a „Memorandumot” eljuttatták a madridi EBEE-konferencia résztvevőinek, amelyekben a Ceaușescu-rendszer etnikai homogenizációs politikájának felerősödésével összefüggésben elsősorban a romániai magyarság identitásának megőrzését lehetővé tevő kulturális jogokat követelték. Cs. Gyimesi Éva tudományos és ellenzéki tevékenységét az *Ellenpontok* kulturális környezete (is) alakította. Ugyanígy, ellenzéki tevékenységének további szellemi forrásai az erdélyi magyarok két világháború közötti publikációiban, különösen a transzilvanizmus hagyományában azonosíthatók.⁹¹

Az a tény, hogy a romániai titkosrendőrség problémaforrásként tekintett rá, talán magyarázatot ad arra, hogy a Securitate 1983 nyarán miért hagyta jóvá a magyarországi kiutazási vízumot: vélhetően azzal a reménnyel, hogy Cs. Gyimesi többé nem tér vissza az országba. Ez tette lehetővé számára, hogy Kelet-Európa egyik legdinamikusabb ellenzéki környezetével érintkezessen, ekkor férhetett hozzá a demokratikus ellenzék szamizdatjaihoz és ekkor nyílt alkalma olyan neves írókkal, mint Csurka István és Csoóri Sándor, vagy az ellenzékiekkel szimpatizáló olyan fontos párttagokkal találkoznia, mint például Kósa Ferenc és Pozsgay Imre.⁹²

Cs. Gyimesi Éva 1985 és 1987 között a Limes Körben, a publikációs jog korlátjai által számos romániai magyar értelmiségit tömörítő vitakör keretein belül érvényesült. A csoport a bukaresti Kriterion Könyvkiadó szerkesztője, a filozófus és politológus Molnár Gusztáv⁹³ vezetésével jött létre. Az újonnan létrehozott alkotói közösség olyan személyekből állt, akik Molnár barátai voltak, és akikkel kiadói szerkesztőként évek óta kapcsolatban állt. Köztük volt Cs. Gyimesi Éva és férje, Cseke Péter is.⁹⁴ Másfél éves fennállása során ez az

⁹¹ A transzilvanizmus a két világháború közötti időszak romániai magyar személyiségei által kidolgozott szellemi hagyomány volt, szellemi-erkölcsi védekezés, pozitív válasz a Trianon utáni kisebbségi létre, az elnyomatás, az elhagyatottság negatív következményeivel szemben, miután segített erkölcsileg elfogadtatni azt a helyzetet, amelybe az itt élő magyarság került. Mindenekelőtt az volt az ideologikus funkciója, hogy a szükségből erényt kovácsoljon: a hátrányt mintegy előnynek mutatva, a kisebbség magárautaltságát az önállóság szép lehetőségeként, a sajátos értékeremtés esélyeként mutassa fel. A transzilvanizmus témájában kiemelendő Cs. Gyimesi Éva: *Gyöngy és homok. Ideológiai értékeljékpek a magyar irodalomban* című korabeli kézírata. Az 1992-ben megjelent munkáról összefoglalóan L.: Cs. GYIMESI ÉVA: *Gyöngy és homok. Ideológiai értékeljékpek az erdélyi magyar irodalomban*, <<http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n39795?hu>> (letöltve: 2023. 08. 02.).

⁹² Cs. GYIMESI: *Szem a láncban...*, 55. p.

⁹³ Molnár Gusztáv (1948–), filozófus, politológus, szerkesztő. Titkosszolgálati megfigyeléséről és a politikai rendőrséggel fenntartott kapcsolatáról L.: ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 64739. sz. d.; I 236674. sz. d., 1–4, kötet; fond Reșea (Hálózati fond), R 11763/BH. sz. d., 79. sz. mikrofilmtekeres.

⁹⁴ A Kör tagja lett többek között: Bíró Béla, Bíró Gáspár, Balázs Sándor, Szilágyi N. Sándor, Vekov Károly, Fábián Ernő, Salat Levente, Lőrincz Csaba és Pászka Imre is.

alkotói közösség mintegy 900 oldalt produkált.⁹⁵ Tagjai életképesnek és kreatívnak bizonyultak, az 1980-as években megjelent szövegeik részévé váltak annak a folyamatnak, amelyben a romániai magyar értelmiségiek saját közösségük identitását formálták.⁹⁶ Vitáik már a kezdetektől néhány erős támpillér köré szerveződtek, mint például az erdélyiség és az összmagyar nézőpont ellentéte, illetve összefüggése; az ideologikus beállítottság, a teljesen elméleti, filozofikus attitűd kettősége; a liberális, a népi, valamint a marxizmusból jövő szocialista, szociáldemokrata hagyomány együttes vállalása, amelyek mellett már megjelent a vitákban egy új, posztideológiai nevezhető magatartás is.⁹⁷ A Limes Kör találkozóit mindig magánlakásokban tartották. Az utolsó 1987. február 20–22. közötti találkozóra azért nem került sor, mert a hónap elején Molnár bukaresti lakásán a Milícia házkutatást tartott. Az esemény a Limes Kör felfüggesztését jelentette, óriási űrt okozva az egykori tagok nonkonformista kulturális életében. A filozófiaprofesszor Balázs Sándornak,⁹⁸ akinek kolozsvári lakásán kellett volna létrejöjjön az utolsó ülés, ekkor jutott eszébe, hogy ezt valahogyan ki kellene tölteni, mégpedig egy szamizdatlap megindításával. Címnek a *Kiáltó Szó*-t javasolta, az építész és politikus Kós Károly 1921-ben megjelent *Kiáltó Szó* romániai magyar röpirata után. Miután Cs. Gyimesi Évával megbeszélte az ötletet, arra a következtetésre jutottak, hogy a Nagyváradon készített *Ellenpontok*-kal ellentétben, ezt a szamizdatot Magyarországon kellene előállítani.⁹⁹ 1987 őszén sikerült felvenni a kapcsolatot több magyarországi személlyel, akik szívesen támogatták a projekt megvalósítását, és akik főleg a technikai és logisztikai részhez járultak hozzá. Küldtek Baláznak egy Sinclair ZX Spectrum 48K márkájú személyi számítógépet, amely akkoriban ritkaság számba ment. A számítógépet hozzákapcsolta a kijelzést biztosító kis sporttévéhez, és az adattárolást lehetővé tevő kazetta magnetofonhoz. Majd a billentyűzeten bepötyögte azokat a kéziratokat, amelyeket összegyűjtöttek. A kész szöveget végül titkosította: a megadottakat beütve egy ötoldalas gépelt szöveg a kód után bekezdésnyi krikszkraksz-szá változott át, mely azonban a kód megadásával újra hozzáférhetővé vált. Balázs az így kódolt anyagot népzenei tartalmú kazettákra másolta, majd

⁹⁵ L.: *Transzcendens remény. A Limes-kör dokumentumai, 1985–1989*, összeállította és a jegyzeteket készítette MOLNÁR Gusztáv, Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2004.

⁹⁶ L.: FÁBIÁN Ernő: A LIMES – múlt és jelen időben, *A Hét*, 21. évf., 19. szám, 1990. május 10., 6–7. p.

⁹⁷ L.: Bretter és a tanítványok. Molnár Gusztávval beszélget Törzsök Erika, *Kellék – filozófiai folyóirat*, 2003/23. szám, 19–40. p.

⁹⁸ Balázs Sándor (1928–2022), erdélyi magyar filozófus, egyetemi tanár, politikus. Titkoszolgálati megfigyeléséről L.: „Sociologul” (*Szociológus*) fedőnevű dossziét. ACN-SAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 161638. sz. d., 1–3. kötet.

⁹⁹ Interjú Balázs Sándorral. Az interjút Jánosi Csongor készítette Kolozsváron, 2017. december 1-jén. Az interjú a COURAGE Registry Oral History Collection tulajdonát képezi.

Magyarországra továbbította, olyan fiatalembereken keresztül, akiknek a nevét szándékosan nem jegyezte meg. A szamizdat megjelenésében résztvevők az összeesküvés e formájának fenntartásával próbálták megvédeni magukat, a szándékos tudatlansággal az esetleges letartóztatás hatását minimalizálva. Balázs a magyarországi kiadással foglalkozókat nem ismerte, nem tudta, hogy ki tervezte meg a lap fizikai formátumát, ki írta át a szövegeket, és kik voltak a szerkesztői. A kinyomtatott szamizdat első száma, 1988 őszén, visszatért Erdélybe, és szétosztásra került. Később, 1989 tavaszán megjelent a második szám is, de további hét szám eltűnt, és nem tudni, ha megjelentek-e a későbbiekben vagy sem.¹⁰⁰ A kolozsvári szerkesztőség magját legfeljebb tíz fő alkotta, többségükben egyetemi káderek és újságírók, köztük Cs. Gyimesi Éva. Az alkalmanként publikáló külső munkatársak közül sokan a Limes Körből kerültek ki. Balázs a külső közreműködők közé sorolta Doina Cornea és Marius Tabacu¹⁰¹ disszidenseket is, ami jól illusztrálja az ellenzéki tevékenységben az egykori Limes Kör és a *Kiáltó Szó* szamizdat fontos szerepét az etnikumok közötti hídteremtésben. A Doina Corneával való együttműködés jegyében a *Kiáltó Szó* szerkesztősége lefordította néhány SZER által sugárzott levelét, és interjút is közölt a kolozsvári disszidenssel.¹⁰²

A tiltakozó diskurzus terjesztésének másik módszere a kiáltványok létrehozása volt. 1987 novemberében, a brassói munkáslázadás kitörése után Doinea Cornea szolidaritását fejezte ki a résztvevőkkel. Cornea fiával együtt 160 kiáltványt készített, amelyeket Kolozsvár különböző közterületein szórta szét.¹⁰³ Akár Cornea tettei is inspirálhatták Csekei-Gyimesi és a báb- és képzőművész, prózaíró Chelu Iván Péter, a Kolozsvári Bábszínház munkatársának közös tiltakozását a tervezett erdélyi falurombolás ellen. 1988 tavaszán, Cs. Gyimesi egy bejegyzetlen írógépen kétnyelvű – „*Fraților – Testvérek*” kezdetű – felhívást fogalmazott meg, melyet mintegy 100 példányban sokszorosított. Chelu a kolozsvári piacsszarnok legfelső szintjéről „engedte le” a kétnyelvű szórólapokat, fényes nappal, a nyüzsgő tömegre.¹⁰⁴

A két kolozsvári disszidens kezdeményezései olyan környezetben valósultak meg, ahol az emberek, áruk és információk mozgásának felerősödése

¹⁰⁰ BALÁZS Sándor: *Kiáltó Szó. Volt egyszer egy szamizdat*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2005, 16–20. p.

¹⁰¹ Marius Tabacu (1952–2020), román műfordító, filmrendező, zongoraművész. Tudományos munkásságából L.: Miklós BÁNEFFY: *Trilogia transilvană, vol. 1-3*, fordította Marius TABACU, előszót írta: Marta PETREU, a román kiadás számára jegyzeteket készített: Lucian NASTASĂ-KOVÁCS, Institutul Cultural Român – Tracus Arte, București, 2019.

¹⁰² L.: COURAGE Registry, s. v. „Kiáltó Szó – Balázs Sándor Magángyűjtemény”, írta: JÁNOSI Csongor, 2018, <<http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n75466?hu>> doi: 10.24389/75466 (letöltve: 2023. 08. 02).

¹⁰³ CORNEA: *Jurnal...*, 194–195. p.

¹⁰⁴ A manifesztum egyetlen megmaradt példánya később a *Kiáltó Szó* szamizdatban is megjelent. L.: Cs. GYIMESI: *Szem a láncban...*, 67–68. p.

az 1970-es években, valamint a Helsinki platform megjelenése kedvezett a kommunikációnak és a transznacionális szolidaritás formáinak. A hivatalos információkkal szembeni alternatív információáramlás mellett a Vasfüggöny átjárhatósága lehetővé tette a nyugati tömegtájékoztatáshoz való hozzáférést, amely platformként szolgált a kelet-európai politikai rendszerekkel szembeni ellenzéki modellek és gyakorlatok terjesztésére, ösztönözve az emulációt a szocialista tábor különböző országainak disszidensei között. Abban a folyamatban, amelynek során egy rendszert kihívó cselekmény a nyilvánosság elé került, több mechanizmus is fontos szerepet játszott. Az olyan országokban, mint a kádári Magyarország, a szamizdatközegek és a cenzúra alacsony intenzitása miatt a nyugati tömegtájékoztatási eszközök szerepe csökkent. Romániában azonban a sokszorosítás eszközeinek drasztikus korlátozása és az ellenzék által szervezett kezdeményezések ritkasága a nyugati tömegtájékoztatás, különösen a SZER és az Amerika Hangja jelentőségét nagyobb jelentőségűvé tette, mint a szocialista tábor más országaiban. Ezek a rádióadók alapvetően hozzájárultak a disszidens státusz meghatározásához. Nélkülük, a Paul Goma vagy Doina Cornea által kezdeményezett akciók közül sok, ismeretlen maradt volna Romániában.

Doina Cornea és Cs. Gyimesi Éva közeledési kísérlete

A Helsinki megállapodások alapelvei, amelyekre a többségi lakossághoz és a magyar kisebbséghez tartozó disszidensek egyaránt hivatkoztak, olyan közös platformot jelentettek, amely a nyolcvanas években a két tiltakozó környezet közeledési kísérleteinek kedvezett. Ezeknek a próbálkozásoknak a sikerre azonban korlátozott volt, szemléltető e tekintetben Doina Cornea és Cs. Gyimesi Éva együttműködésének esete. Az *Ellenpontok*-at elindító értelmiségi csoport kapcsolatai a román disszidensekkel csak egy epizódot képviselnek ezekből az irányzatokból. Szöcs Géza, az *Ellenpontok*-at egyik szerkesztője által 1985-ben az ENSZ-hez eljuttatott, a kisebbségek világszövetségének létrehozására vonatkozó javaslata volt az első olyan tiltakozó aktus a romániai magyarok és németek jogaiért,¹⁰⁵ amelyet egy román disszidens, Dorin Tudoran is aláírt. A romániai magyar másként gondolkodók fellépései nem maradtak külső visszhang nélkül. Az Egyesült Államok kormányának Európai Biztonsági és Együttműködési Bizottságának 1989-es jelentése kiemelte a romániai emberi jogi helyzet 1980-as évekbeli drámai romlását. A jelentés

¹⁰⁵ A későbbiekben a javaslat eljutott a Szabad Európa Rádióba, és cikkek tárgyát képezte a nyugati sajtóban, de végül érdemi visszhang nélkül maradt. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 160234. sz. d., 5. kötet, 71–79. f.; SZÖCS–FARKAS WELLMANN: *i.m.*, 61–70. p.

külön megemlítette a romániai nemzeti kisebbségek jogainak szűkítését, különös tekintettel az anyanyelvű oktatáshoz való hozzáférésre.¹⁰⁶

A falurombolás elleni tiltakozás volt az, ami a romániai magyar disszideneket közelebb hozta a többségi lakossághoz. 1988 őszén Cs. Gyimesi, Chelu Iván Péter, Marius Tabacu és Kós Enikő felkeresték otthonában Corneát, hogy kifejezzék szolidaritásukat magányos küzdelmével.¹⁰⁷ Cornea és Cs. Gyimesi közeledésében szerepet játszott az előbbi empátiája a nyolcvanas évek romániai magyarsága iránt. Cornea 1989 utáni interjúiban arról számolt be, hogy a Horthy-rendszer idején Észak-Erdélyben tinédzserként szerzett tapasztalatai megértették vele, milyen nyomás nehezedett a magyar kisebbségre az 1980-as években.¹⁰⁸

A házsongárdi temetőben létrejött 1988. november 1-jei találkozás után egyre gyakoribbá vált a kapcsolatfelvétel kettejük között. 1989 februárja és márciusa között négy találkozóra került sor,¹⁰⁹ amelyek miatt 1989 márciusa végén figyelmeztették Cs. Gyimesit a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen belüli pártstruktúrák.¹¹⁰ Cs. Gyimesi külföldről beszerzett gyógyszerrel és élelmiszerekkel, illetve határon túli üzenetek továbbításával kívánt segíteni Corneán.¹¹¹ A magyar disszidens gesztusai miatt 1989 júni-

¹⁰⁶ L.: *Revolt Against Silence: The State of Human Rights in Romania. (An Update)*, Prepared by the Staff of the U.S. Commission on Security and Cooperation in Europe, U.S. Government Printing Office, Washington, 1989, <<https://www.csce.gov/sites/helsinkicommission.house.gov/files/1989-12%20hr%20in%20romania.pdf>> (letöltve: 2023. 08. 03.).

¹⁰⁷ Cs. Gyimesi ekkor – felfüggesztett oktatói státusza miatt – a Cornea kezdeményezte falurombolás elleni tiltakozást nem írta alá. Cs. GYIMESI: *Szem a láncban...*, 68. p.

¹⁰⁸ CORNEA, Doina: *Faşa nevăzută a lucrurilor, (1990–1999). Dialoguri cu Rodica Palade*, Editura Dacia, Cluj, 1999, 231. p.

¹⁰⁹ A Securitate tudott a február 15-ei, illetve 22-ei találkozókról, melyekre a Dr. Petru Groza–Augustus 23–Tordai út vonalán került sor, de különösen az zavarta, hogy semmit sem tudott az ekkori félórás beszélgetések tartalmáról. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 017980. sz. d., 4. kötet, 87., 92., 296. f.

¹¹⁰ A 20 perces megbeszélésen, amelyre látszólag azért került sor, mert Cs. Gyimesi kérvényt nyújtott be az egyetemhez egy 1989 nyarára tervezett svédországi turisztikai utazás engedélyezéséért, a vezető káderek magatartásának négy aspektusával szembesítették, amelyek szerintük „a legnagyobb kérdőjeleket vetették fel hozzáállása és őszintesége tekintetében”. Ezek közül a harmadik a Corneával folytatott találkozókra és megbeszélésekre vonatkozott, „akinek a hatályos jogi kereteken kívüli magatartása és attitűdjei” „régén bizonyítottak és megvetettek” voltak. Cs. Gyimesi beismert néhány kötetlen beszélgetést, továbbá, hogy megpróbált gyógyszerrel segíteni Cornea 90 éves édesapján, mivel „humánusnak és erkölcsösnek tűnt” számára, de azonnal egy éles hangvételű válaszban részesült. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 017980. sz. d., 1. kötet, 127. f.; 3. kötet, 226–227. f.

¹¹¹ Cs. Gyimesi, 1989 tavaszán, a SZER-ben Gheorghe Vasilescu nyugdíjas ügyvéd nevét hallva saját kezdeményezéséből elment kolozsvári lakhelyére, felajánlva neki, hogy a közvetítésével segít Corneán. A későbbiekben négyszer találkoztak, melyből két alka-

usában házkutatást tartottak a Cseke-házaspár lakásában, és Cs. Gyimesit a Securitatén őrizetbe vették kihallgatás céljából.¹¹² 1989. július 10-én a SZER román nyelvű adása leadta Cs. Gyimesi Éva Corneának írt 1989. március 11-ei levelét, amelyben a románok és a magyarok szolidaritásának szükségessége mellett érvelt a Ceaușescu-rendszer abszurd politikájával összefüggésben.¹¹³ Doina Corneának a levélre adott válaszát a SZER is sugározta, majd a müncheni *Dialog* folyóiratban is megjelentették. A közös ellenzéki platform kialakításától vonakodó Cornea azzal érvelt, hogy a románok körében a romániai magyarokat megrögzött kommunistákként tartják számon, akik felelősek a sztálinista diktatúra létrejöttéért.¹¹⁴ Bár Nestor Ratesnek¹¹⁵ is volt egy hozzászólása a SZER-ben, amelyben kifejtette, mennyire alaptalan ez a kollektív megbélyegzés, Doina Cornea válasza jól illusztrálja a többségi lakosság körében elterjedt előítéleteket, és feltárja a román és a magyar disszidensek közeledésének határait.¹¹⁶ Doina Cornea levele egyben támpont is, amely jelzi a román hatóságok 1980-as évekbeli részsikerét, ahogyan a nacionalizmus manipulálásával megakadályozták ezt a közeledést. A hivatalos propagandában a magyar disszidenseket „revizionistáknak” nevezték, Budapest ügynökeiként mutatták be, és ennek a diskurzusnak a hatása nyomást gyakorolt Doina Corneára, aki úgy vélte, hogy tetteit hiteltelenné teheti a többségi lakosság szemében a magyar disszidensekkel folytatott együttműködés vádja. A Securitate lépéseket is tett a két disszidens megfenyegetésére és befolyásolására.

---

lommal – május 30-án, illetve június elején –, Vasilescu Corneának szánt gyógyszert és élelmiszert vett át tőle, amit aztán továbbított Leontin Iuhasnak. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 017980, 4. kötet, 216–217. f.; 6. kötet, 26 (háttoldal is). f.

¹¹² L.: az 1989. június 20-ai házkutatási jelentés tartalmát. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 017980. sz. d., 6. kötet, 51–52 (háttoldal is). f.

¹¹³ L.: az „R” különleges egységnek a kolozsvári Securitate vezetőjéhez intézett 1989. július 11-ei 0472929. számú titkosszolgálati jegyzetét, amelyben pontosan reprodukálták a SZER *Román aktualitás* (Actualitatea română) című műsorában sugárzott üzenet tartalmát. *Uo.*, 227–232. f.

¹¹⁴ Cornea válaszában Cs. Gyimesi megpróbálta megtalálni a sorok közötti „igazi” üzenetet. Az 1989. augusztus 30-ai lehallgatási jegyzet egy ismeretlen személlyel az otthonában lefolytatott beszélgetést reprodukálja, amelyben a SZER-ben felolvasott levélre hivatkozva a következő észrevételeket tette: „Ha románul olvastad volna »Doina Cornea nyílt levelét«, akkor rájöttél volna, hogy ez szimbolikus gesztus. Valójában az emberi szolidaritást szimbolizálja. Van egy olyan felfogása, hogy a románok és magyarok együtt tudnak élni. És valójában ez jelenti a valódi demokráciát. Ezzel a felfogással kapcsolatban sokan velem vannak. Itt együtt lehet élni.” ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 017980. sz. d., 3. kötet, 148. f.

¹¹⁵ Nestor Rates (1933–), romániai származású zsidó újságíró és író. Az AGERPRES szerkesztője volt, majd 1973. évi emigrálása után a Szabad Európa Rádió washingtoni és müncheni román osztályán dolgozott. Munkásságából L.: RATESH, Nestor –LUTTWAK, N. Edward: *Romania. The Entangled Revolution*, Praeger with the Center for Strategic and International Studies, New York–London–Westport, Conn., 1991.

¹¹⁶ Cs. GYIMESI: *Szem a láncban...*, 73–87. p.

A politikai rendőrség a szakmai zsarolás mellett informátorokon keresztül próbálta „pozitívan” befolyásolni Cs. Gyimesit, arra hivatkozva, hogy Cornea támogatása nem szolgálja a magyar ügyet, ráadásul veszélyezteti a magyar nyelvű egyetemi oktatás létét a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen.¹¹⁷

Ügyintézés a represszív intézményekben

A Cs. Gyimesi és Cornea együttműködési kísérletének epilógusa rávilágított arra, hogy a nyolcvanas években a román hatóságok megértették, milyen kockázatokkal jár a rendszer stabilitására az identitáskülönbségeket meghaladó ellenzéki mozgalmak összefésülésére irányuló bármilyen kezdeményezés. A két disszidens körüli szolidaritási hálózatok felépítését elemezve azt tapasztaljuk, hogy ezek a formák kulcsszerepet játszottak a legfontosabb akciók sikerében. Doina Cornea közeli és egykori tanítványai felajánlották támogatásukat a *L'épreuve du labyrinthe* tamizdat sokszorosításához, míg a *Kiáltó Szó* szamizdat nem jelenhetett volna meg a magyar támogatók technikai és logisztikai támogatása nélkül. Talán még ennél is fontosabb, hogy e hálózatok nélkül a hangjuk nem juthatott volna el a helyi közösségen túli nagyközönséghez.

A kommunikációs csatornák és a szolidaritási hálózatok fontosságát megértve a Securitate igyekezett mélyrehatóan megismerni a két disszidens összes kapcsolatának mibenlétét, és ezeket a kapcsolatokat az elszigetelődésük irányába manipulálni. Amint azt Katherine Verdery helyesen megjegyezte, a titkosrendőrség társadalmi környezetük szemüvegén át észlelte az egyéneket és választotta meg a velük szembeni stratégiáit.¹¹⁸ Ebben az értelemben szemléltetőek a Securitate által kidolgozott összetett sémák, Doina Cornea kapcsolati hálójának részletes kimutatásai, amelyeken keresztül a titkosrendőrség pontosan feltérképezte célpontja társadalmi környezetét. Ezek a sémák a kolozsvári disszidensek közösségi hálózatainak valós térképeit ábrázolják.¹¹⁹

A Securitate stratégiái a két disszidens esetében egyrészt az informátorok beillesztését célozták a disszidensek szoros társadalmi környezetébe, másrészt a szolidaritási hálózatok és a csatornák megtörését, amelyeken keresztül a másként gondolkodók anyagokat küldtek az ország határain túlra. E tekin-

¹¹⁷ L.: az 1989. szeptember 21-ei feladatjegyzék tartalmát, amelyben a Securitate Kolozs Megyei Felügyelőségének vezetője, Nicolae Ioniță ezredes jóváhagyta a Tökés család esetében jól ismert „Stelian”, illetve a kolozsvári irodalmi, művészeti és kritikai *Utunk* hetilap szerkesztőjeként működő „Szabó Tibor” informátor tevékenységét. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 017980, 3. kötet, 144–145. f.

¹¹⁸ VERDERY, Katherine: *Secrets and Truths. Ethnography in the Archive of Romania's Secret Police*, CEU Press, Budapest, 2014, 187. p.

¹¹⁹ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 000666. sz. d., 10A. kötet, 403–409. f.

tetben a Securitate az olyan eszközök széles skáláját alkalmazta, mint például a fenyegetés, a zsarolás vagy a disszidenseket támogatók befolyásolása. A társadalmi környezetük szövetének megragadására és instrumentalizálására tett kísérletek szemléltetik azt, amit Katherine Verdery a társadalmi viszonyok titkosrendőrségi „gyarmatosításaként” definiált.¹²⁰ Amikor a másként gondolkodók tevékenységének a Securitate által súlyosnak ítélt következményei voltak, a titkosrendőrség letartóztatásokhoz és kihallgatásokhoz folyamodott. Például gyorsan megsemmisítették a Doina Corneával kapcsolatot felvenni kívánó zernesti munkáscsoportot, mielőtt a kolozsvári disszidens inspirálta kollektív akciót kezdeményezhettek volna.

Az intenzív erőfeszítések ellenére a Securitate nem tudta blokkolni Cornea kommunikációs csatornáit a Nyugattal. Az 1980-as évek végén már több úton is küldte szövegeit, és amikor Nyugaton híressé vált, újságírók és egyes nyugati nagykövetségek diplomáciai testületének tagjai is felkeresték, amit már a Securitate sem tudott megakadályozni.¹²¹ A Securitate által az együttműködési hálózatok szétzúzására alkalmazott stratégiák között szerepelt a nacionalizmus manipulálása is. A nacionalizmus instrumentalizálását a titkosrendőrség arra használta, hogy megakadályozza a román és magyar ellenzékiek közeledését Romániában, a Securitate pedig állandó kampányt folytatott ez utóbbiak hiteltelenítésére, „revizionistáknak” vagy Budapest ügynökeinek bélyegezve őket.

A Doina Cornea akta Securitate általi feldolgozásának bizonyos szakaszaiban könnyen beazonosítható, hogy a titkosrendőrség milyen módon építette az ügyről alkotott felfogását. 1981 októberében a Securitate Kolozs Megyei Felügyelőségének vezetősége a Doina Cornea nevére szóló „megfigyelési-adatgyűjtő dosszié”¹²² felfektetéséről határozott, miután tevékenységét állambiztonsági szempontból „veszélyesnek” minősítette.¹²³ Ezt a döntést azután hozták meg, miután kiderült, hogy Cornea a kolozsvári egyetem Irodalmi Karán tartott szemináriumain a disszidens Paul Goma szövegeit is felhasználta. A hatóságok által ebben a szakaszban gyakorolt nyomás abban nyilvánult meg, hogy 1982 februárjában az egyetem Irodalmi Karának oktatói előtt találkozót szerveztek tevékenységének leleplezésére, amelyen felszólították, hogy változtasson hozzáállásán.¹²⁴ A Securitate tevékenységében újabb fordulópontot jelentett Cornea SZER-hez írt első levelének nyilvános felolvasása

¹²⁰ VERDERY: *i.m.*, 26. p.

¹²¹ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 000666. sz. d., 2. kötet, 69–70. f.

¹²² Ez a szakasz a szervezett megfigyelés felerősödését és olyan munkamódszerek alkalmazását jelentette mint: külső utcai figyelőztetés, telefonbeszélgetések lehallgatása, postai levelezés elfogása, mikrofonok/operatív technika otthoni elhelyezése és felszerelése stb.

¹²³ ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 000 666, 2. kötet, 1–8. f.

¹²⁴ Uo., 12. f.

1982 augusztusában. A SZER-rel való kapcsolatait a Securitate értelemszerűen szoros figyelemmel kísérte. A kapcsolatfelvétel a nyugati rádióadóval átsorolta Corneát az állambiztonsági „veszélyesség” egy másik kategóriájába, ami keményebb intézkedésekben is megmutatkozott: 1983 júniusában a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen felmondták a munkaszerződését.¹²⁵

A Securitate stratégiáira, Cornea esetében, a legerősebb hatást a brassói munkások 1987. novemberi lázadásával vállalt szolidaritása jelentette. Támogató gesztusainak eredményeként Doina Corneát és fiát letartóztatták, házukat egyszersmind alaposan átkutatva.¹²⁶ A vizsgálati fogságban eltöltött 1987 novembere–decembere közötti időszak azonban a Securitate által kívántnak az ellenkező hatását váltotta ki.¹²⁷ Szabadulása után levelei egyre virulensebbek lettek, politikai jellegük pedig hangsúlyosabbá vált. Mivel letartóztatása egyes nyugati kormányok és nagykövetségek tiltakozásához vezetett, de a nyugati tömegmédiában is széles visszhangot keltett, a Securitate 1987 decembere után stratégiát váltott. A titkosrendőrség a házi őrizethez hasonló rendszer bevezetésével megpróbálta teljesen elszigetelni Corneát a külvilágtól. A kolozsvári disszidens telefonszolgáltatását megszakították, a Securitate és a Milícia munkatársai pedig az otthona bejáratánál állandó őrseget vállaltak. Annak ellenére, hogy elszigeteléséért a hatóságok bőséges erőforrást mozgósítottak, Corneának még a nehéz körülmények közepette is, különféle csatornákon keresztül sikerült kapcsolatot tartania a külfölddel, főként a nyugati nagykövetségek diplomáciai testületének tagjai révén, akik az 1980-as évek végén gyakran felkeresték otthonában.¹²⁸

Cs. Gyimesi Éva esetében megállapítható, hogy szervezett megfigyelésének 1975-től a kommunista rendszerváltásig terjedő részletei, az 1975. december 4-én felfektetett megfigyelési-adatgyűjtő akta kötetekben kaptak helyet. Ügyével a Securitate Kolozs Megyei Felügyelőségének Florian Oprea ezredes¹²⁹ vezette I/B „magyar nacionalista” ügyosztálya foglalkozott. Az 1980-as évek közepétől a Ceauşescu-rendszer politikájával szembeni fokozódó kritikai magatartása az ellene irányuló kényszerintézkedések hatványozódásához vezetett, amelyek egy része meghaladta a Securitate bevettnek mond-

¹²⁵ CORNEA: *Jurnal...*, 176–177. p.

¹²⁶ Uő.: *Puterea fragilității...*, 203. p.

¹²⁷ Doina Corneának és fiának, Leontin Iuhassznak a vizsgálati fogságban töltött 1987. november 21. és december 17. közötti időszakáról L.: ACNSAS, Bűnügyi fond, P 000014. sz. d., 1–3. kötet.

¹²⁸ CORNEA: *Puterea fragilității...*, 93–131. p.

¹²⁹ Florian Oprea (1936–1999), a Securitate hivatásosa. A BM Kolozs Tartományi Igazgatóságán, majd a jogutód Kolozs Megyei Felügyelőségén szolgált 1959 és 1989 között. 1976-tól 1989-ig a „magyar nacionalistákkal” foglalkozó I/B ügyosztály főnöke volt, 1984-től ezredesi rangfokozatban. A kolozsvári magyar értelmiség egyik „specialistája”. L.: <http://www.cnsas.ro/documente/cadrela_securitatii/OPRE%20FLORIAN.pdf> (letöltve: 2023. 08. 06.).

ható általános eszközeit: az informátori megfigyelést, a telefonlehallgatást, a postai levelezés elfogását, vagy az operatív technikák otthonában, munkahelyén vagy az osztályteremben történő alkalmazását. Kritikus álláspontja ellensúlyozásául, mind az egyszerű informátorokat, mind a szakembereknek számító munkatársait mozgósították. Cs. Gyimesit 1983-ban és 1985-ben a Securitate figyelmeztette (*a fost avertizată*),¹³⁰ de a keményebb intézkedések a szakmai életét vették célba. Ez utóbbiak fegyelmi eljárás formájában zajlottak, 1988 júliusában a munkahelyéről való ideiglenes felfüggesztéssel kulminálva. Szeptemberben viszont, hét kolozsvári magyar értelmiségi levelet nyújtott be az egyetem rektorának, amelyben azt kérték, ne tegyenek lépéseket Cs. Gyimesi Évával szemben.¹³¹ Ennek eredményeként 1988 októberében az ügyének elbírálására júliusban létrehozott bizottság azt javasolta, hogy Cs. Gyimesit szakmailag csak megrovással, állása elvesztése nélkül szankcionálják.¹³² Már korábban megjelentek a publikálási korlátok, Cs. Gyimesi 1983 után nem tudott önálló köteteket megjelentetni. Cikkei és esszéi azonban továbbra is megjelenhettek a kolozsvári *Utunk* irodalmi, művészeti és kritikai hetilapban, illetve a marosvásárhelyi *Igaz Szó* havonkénti szépirodalmi folyóiratban.¹³³ A Securitate, 1985 októberében és 1989 júniusában, kétszer is házkutatást folytatott nála,¹³⁴ de kihallgatás céljából csupán egy éjszakára tartotta fogva.¹³⁵ Az elszigetelésére és hiteltelenítésére tett kísérletek 1989 nyarán tetőztek. Először júniusban küldtek egy levelet otthonába, amelyben azzal vádolták, hogy magatartásával kárt és szenvedést okozott a magyar nemzetiségűeknek. Majd júliusban a Securitate három rágalmozó levelet küldött róla Magyarországra, a Magyar Televízióknak és a Kossuth Rádióknak,¹³⁶ továbbá a müncheni SZER-nek, hogy „cáfolja” az 1989. június 20–24-ei visszaélészerű nyomozásról szó-

¹³⁰ Az állambiztonsági tiszték tanúk (család, munkatársak, intézményvezetők stb.) jelenlétében figyelmeztették a kommunista rendszerrel ellenséges magatartást tanúsítókat a Securitate vagy Milícia székhelyén, az iskolában, vagy éppen a munkahelyen. Az érintettek írásos kötelezvényben bánták meg tetteiket, vállalva, hogy ez a jövőben nem fog többet megisméltódni.

¹³¹ Az aláírók – Balogh Edgár, Fodor Sándor, Lászlóffy Aladár, Szilágyi István, Szabó Gyula, Kántor Lajos és Szilágyi Júlia –, arra kérték Aurel Negucioiu rektort, hogy intézkedjen Cs. Gyimesi Éva végzálásának megszüntetéséért. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 017980, 1. kötet, 133. f.

¹³² ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 017980, 4. kötet, 72–73. f.

¹³³ L.: CSOBÁN Endre Attila: Cs. Gyimesi Éva életművének és idézettségének bibliográfiája, In: BALOGH F. András – BERSZÁN István – GÁBOR Csilla (szerk.): *Ujratereztett világok. Írások Cs. Gyimesi Éva emlékére*, Argumentum, Budapest, 2011, 469–504. p.

¹³⁴ A házkutatások során lefoglalt nyomozati anyagokról és az ekkor kiállított iratokról L.: ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 017980, 6. kötet.

¹³⁵ Cs. GYIMESI: *Szem a láncban...*, 29. p.

¹³⁶ L.: a kolozsvári „Szántó László” által aláírt leveleket. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 017980, 4. kötet, 236., 240–243., 246. f.

ló beszámolóikat.¹³⁷ Mindezt augusztusban, a SZER újságírójának, Neculai Constantin Munteanunak¹³⁸ címzett újabb rágalmazó levél követte.¹³⁹

Összehasonlítva a két esetben alkalmazott állambiztonsági stratégiákat, egy sor közös mintát azonosítunk. A titkosrendőrség a kezdeti szakaszban a közeli hozzátartozókon keresztül próbálta befolyásolni mindkettőjüket, hogy hagyják el ellenzéki tevékenységükkel. Ennek a stratégiának a kudarca a kényszerítő módszerekre való átálláshoz vezetett, kezdve a szakmai vonalon folytatott nyomásgyakorlással, majd házkutatásokkal és kihallgatásokkal kiegészülve. Amikor ezek a módszerek sem jártak eredménnyel, a Securitate kísérletet tett a célszemélyek teljes elszigetelésére és hiteltelenítésére, itthon és külföldön egyaránt. Az intézkedések egyik esetben sem érték el a kívánt hatást, ami kérdőjeleket vet fel a sokat rettegett titkosrendőrség hatékonyságáról. A két disszidens konfrontációjának és a Ceaușescu-rendszer elnyomó apparátusának aszimmetriája ugyanakkor több szempontra is rávilágít. Mindenekelőtt utóbbi hatékonyságát erősen eltúlozták az emlékiratok. Másrészt a titkosrendőrségnek nemcsak, hogy nem sikerült meggyőznie őket arról, hogy feladják tevékenységüket, de azt sem érték el, hogy hatékonyan elszigeteljék a két disszidens, ráadásul Cornea esetében a Securitate erőfeszítései még fokozták is a nyugati média tettei iránti érdeklődését. Az, hogy a titkosszolgálat képtelen volt megakadályozni a két kolozsvári disszidens fellépéseit, inkább egy agyagtalpu óriásra utal, szöges ellentétben a kollektív emlékezetben fennmaradt mindent tudó és mindenható intézményről alkotott képpel.

Következtetések

Amint arra a tanulmány elején rámutattunk, az 1970-es és 1980-as évek kelet-európai disszidenciájának jelensége csak globális folyamatok megjelenésével összefüggésben értelmezhető, amelyek átalakították a Nyugat és Kelet közötti kapcsolatokat, a kelet-európai gazdaságokat és társadalmakat, de a szocialista táborban élő polgárok és állam viszonyát is. Kelet-Európa integrá-

¹³⁷ L.: az „Egy igazi román” által aláírt szövegváltozatokat. *Uo.*, 205, 234, 239. f.

¹³⁸ Neculai Constantin Munteanu (1941–), román újságíró és antikommunista disszidens. 1977-ben hagyta el az országot, 1980-tól a müncheni Szabad Európa Rádió román nyelvű adása fő műsorvezetőjének számított. L.: MUNTEANU, Neculai Constantin: *Ultimii șapte ani de-acasă. Un ziarist în dosarele Securității*, a kiadást szerkesztette és jegyezte-tekkel ellátta Doina JELA, Editura Curtea Veche, București, 2007.

¹³⁹ L.: „Nicolae Koszoni” 1989. július 27-ei levelének gép- és kézírásos szövegeit. A végül Kászoni Miklós aranyosgyéresi lakosnak tulajdonított levelet, melynek tartalmát Gheorghe Rațiu ezredes, a bukaresti I. Igazgatóság vezetője is jóváhagyta, Cs. Gyimesinek a SZER-ben felolvasott korábbi nyílt levelére adott visszavágásnak szánták. ACNSAS, Megfigyelési-adatgyűjtő fond, I 017980, 4. kötet, 192–195., 199. f., plusz további három számozatlan oldal.

ciójának felerősödése a globalizáció folyamatában, amely tendencia a Nyugat és Kelet közötti áramlások növekedését is magában foglalta, átjárhatóvá tette a Vasfüggönyt. A nyugati gazdaságok és a szocialista táborba tartozók közötti kölcsönös függőség, továbbá a nyugati és a keleti blokk politikai tényezőinek az enyhülés politikájának elmélyítéséhez fűződő érdekei a Helsinki Záróokmány 1975. évi aláírásához vezettek. Ettől a pillanattól kezdve a Nyugat a szocialista államok kormányai által aláírt dokumentumra hivatkozhatott az emberi jogok tiszteletben tartására irányuló felhívásaiban, a kelet-európai disszidensek pedig a szabad véleménynyilvánításhoz való joguk védelmében egy közös platform és nyomásgyakorlási eszköz előnyeit élvezték.

A Vasfüggöny átjárhatósága azt jelentette, hogy egyrészt a disszidencia modelljei és gyakorlatai könnyen elterjedtek a nyugati tömegmédián keresztül a kelet-európai társadalmakban. Másrészt ez a permeabilitás több szinten is lehetővé tette a kommunikációs csatornák megjelenését: (1) a Nyugat és a disszidensek között; (2) a különböző országok disszidens közegei között és (3) ami talán a legfontosabb, hogy azokban a társadalmakban, ahol a disszidensek hangja nehezen vált hallhatóvá (például Romániában az 1980-as években), lehetővé tette, hogy a disszidensek üzenete eljuthasson az országos hallgatósághoz is.¹⁴⁰

A hatóságok Doina Cornea és Cs. Gyimesi Éva fellépéseire az eszközök széles skáláját mozgósították azért, hogy kezdetben fenyegetésekkel és nyomásgyakorlással, különös tekintettel a szakmai életükre, visszakozásra készítsék őket. A kommunikációs csatornák és szolidaritási hálózatok fontosságát megértve a titkosrendőrség elsősorban ezek részletes megismerésére, az informátorok beszivárgására és a két disszidens elszigetelésére helyezte a hangsúlyt. Mind a szakmai életre nehezedő nyomás, mind az elszigetelési és megfélemlítési kísérletek, amelyek mindkét esetben a Securitate őrizetbe vételével és kihallgatásaival tetőztek, kudarccal végződtek, ami rávilágít a keleti blokk rendszereinek törékenységére. Bármilyen nyilvános tiltakozó cselekmény ugyanis azt kockáztatta, hogy nehezen megállítható hógolyóvá alakul, és a főszereplőként azonosított másként gondolkodók ügyeiben eljáró román hatóságok stratégiái éppen ezt próbálták megakadályozni.

¹⁴⁰ THOMAS: Boomerangs and Superpowers..., 26. p.